

1894

2 m4
188 ✓

55.

1406 2000

պատճեն 27037. տն.

2037
5-37
պս.

ԱՐԵՎԿ ՏԵՐ ՄԻԳԵԼԵԱՆ.

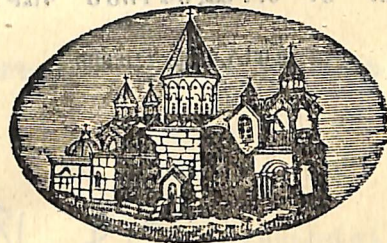
204
188

ՊՍԱԿԻ

ՍՈՒՐԲ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

(
1010
40795
)

(Այս քարտը թվ. 1894 թ. «Արարար»-ից)

2701

1093

20424-60

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ԴՐՈՍՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

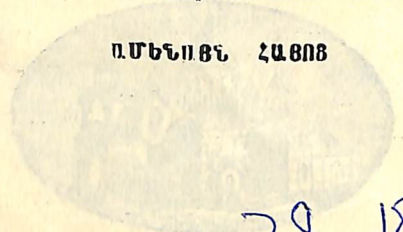
ԶՐԴԱՆՈՒՄ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀՐԱՄԱՆԱԲԱՆ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՅԻ Ա.

ՀԵՂՈՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆՈՑՆ ՀԱՅՈՑ

28 187

188-2001

ԻՒՐ ՍԻՐԵԼԻ ԵՆՈՂԱՑ

ՂԱԶԱՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԵՒ

ՅԱՆԴՈՒԽՏ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

(ՄԵԼԻՔ ՀԱՅԱԶՆԱՆ)

ՏԵՐ ՄԻՔԵԼԵԱՆՑՆԵՐԻՆ

ՈՐԴԻԱԿԱՆ ԱՆՉՆՈՒՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՆՈՒՐՈՒՄԵ

ԿԵՆՏՐԱԼ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳՆԱԴԱՆ ԴԱՐԱՆ

ՄԱՍԿԱՆԻՆԻ ԳՆԱԴԱՆ ԴԱՐԱՆ

46

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳՆԱԴԱՆ ԴԱՐԱՆ

(ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳՆԱԴԱՆ ԴԱՐԱՆ)

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳՆԱԴԱՆ ԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳՆԱԴԱՆ ԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳՆԱԴԱՆ ԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳՆԱԴԱՆ ԴԱՐԱՆ

ՊՍԱԿԻ Ս. ԽՈՐՀՈՒՐԴԷ

Ա.

Նշքան շշանաւոր տեղ է բըռ-
նում ընտանիքը բարոյական
աշխարհում կազմելով նորա
սկիզբն ու հիմունքն այնքան
բարձրացրեց և սրբագործեց
նորան քրիստոնէութիւնը: Ար-
դէն միակնութեան հաստատութիւնը տուաւ
ամուսնութեան այն դիրքն, որ համապատաս-
խանում է ընտանիքի էութեան: Ինչպէս
սուրբ է ընտանիքն, այնպէս և քրիստոնէութիւնը
սրբութեան վրայ հիմնեց նորա կազ-
մակերպութիւնը: Միակնութեամբ հաւատա-
րութիւն մօտրեց երկու սեռի անհատներին

մէջ և ապա պսակն եկեղեցական ս. խորհուրդ դարձնելով, դժուար նորան աստուածային արքայութեան փոքրիկ պատկերի մէջ: Պսակի Նշանակութիւնն այնքան մեծ է քրիստոնէական վարդապետութեան մէջ, որ Պօղոս առաքեալն ասում է. «Արք» սիրեցէք զկանայս ձեր, որպէս և Քրիստոս սիրեաց զեկեղեցի, և զանձն իւր մատնեաց վասն նորա . . . որ սիրէ զկին իւր, զանձն իւր սիրէ. զի ոչ ոք երբէք ատեաց զանձն իւր, այլ սնուցանէ և դարմանէ զնա, որպէս և Քրիստոս զեկեղեցի. զի անգամք եմք մարմնոյ նորա, ի մարմնոյ նորա և յոսկերաց նորա: Վասն այսորիկ թողցէ այր զհայր և զմայր իւր, և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ, և եղիցին երկուքին ի մարմին մի: Խորհուրդս այս մեծ է, քայց ես ասեմ ի Քրիստոս և յեկեղեցի»: ¹ Պօղոս առաքեալն այնքան բարձրացնում է պսակի խորհուրդն, որ մինչև անգամ այր և կնոջ նմանեցնում է Քրիստոսին և իւր եկե-

ղեցուն: Այդ նմանութեան սկիզբն գրաւ Քրիստոս, երբ ինքեան փեսայ անուանեց և իւր աշակերտներին «մանկունք առագաստի»: Ուստի և իրաւամբ շեշտում է առաքեալը թէ՛ «մեծ է խորհուրդս այս», մինչդեռ մենք կարող ենք ասել՝ մեծ է և առաւել քան մեծ է, որովհետեւ ոչ մի ուրիշ բան չէ արժանացել այդ բարձր նմանութեան: Միմիայն այդ սուրբ միութեան մէջ է, որ կարող ենք ասել՝ «կին՝ փառք առն իւրոյ է»: ¹ Տղամարդի յարաբերութիւնը գէպի իւր կինն այնքան սուրբ է, նորա սէրն այնքան բարձր է, որքան սուրբ է և բարձր Քրիստոսի վերաբերմունքը գէպի եկեղեցին: Ուստի և «Պարտին արք սիրել զիւրեանց կանայս իբրեւ զիւրեանց մարմինս . . . զի ոչ ոք երբէք ատեաց զանձն իւր, այլ սնուցանէ և դարմանէ, որպէս և Քրիստոս զեկեղեցի»:

Եկեղեցին ճանաչեց ամուսնական կողակցութեան սրբութիւնն, ուստի և չտատամանց

¹ Կորնթ. ԺԱ. 7.

ընդունելու Ս. Գրքի ժողովածուի մէջ այն բանաստեղծական գեղեցիկ գրուածքն, որ իրապէս գովասանումէ տղամարդի և կնոջ սէրն ու գեղեցկութիւնը. այդ այն է՝ որ կոչւում է «Երգ Երգոց» (Շիր հաշիրիմ)՝ այսինքն ամենալաւ երգ: Հարկաւ, միայն սուրբ զգացմունքներով պէտքէ կարգաւ այդ գրուածքն, որ մեկնութիւնների մէջ վերաբերումէ թէ Քրիստոսին և Եկեղեցուն և թէ ամուսիններին: Եթէ չկայ սուրբ զգացմունք, մարդու էութեան համապատասխանող բարեկիրթ զգացմունք, ամենամեծ սրբութիւնն անգամ խաղ կգառնայ:

Այդպէս և ս. Գրիգոր Նարեկացին ասում է իւր համառօտ մեկնութեան մէջ (Էր. 393). «Նաև սուրբ ամուսնութիւն և սէր փեսայի ընդ հարսին և հարսին ընդ փեսային, որ ազատ լինի ի պիղծ խառնից, չէ օտար ի Հոգւոյն շնորհաց, որով և խորհուրդն ի Քրիստոս և յեկեղեցի աւարտի»:

«Արգ՝ որ զսուրբ ամուսնութիւն պղծէ

պիղծ խառնակութեամբ և չար գործովք, զեկեղեցւոյ խորհուրդ պղծէ, և զՔրիստոս անարգէ, որ այսմ օրինակն է»:

Ուստի՝ և նոյն երանելին գովաբանումէ Եկեղեցին իւր մի գեղեցիկ գանձի մէջ (Էր. 371)՝ հարսանեկան բառերով. «Ուրախ լեր գշխոյ հարսն պանծալի, պսակաւոր, մեծ զարմանուհի, բազմազաւակ կուսութեամբ բերկրեալ»:

«Բաբունն լուսոյ հզօր թագաւոր՝ փեսայն երկնաւոր՝ անճառ խորհրդով ի հանդէս խընճոյից պարու կարգեաց քեզ կանոնս անփոփոխելիս»:

Ս. Գրիգոր Տաթևացին մի առ մի բացատրումէ պսակի բարձր նշանակութիւնը. նա պարզումէ խորհուրդն, ասելով՝ «խորհուրդ է ծածկելոյ իրաց յայտնութիւն»՝ այսինքն այն գաղտնիքն, որ մենք չենք տեսնում, ներկայանումէ մեզ իրական արտայայտութեամբ: Այդ իրական արտայայտութիւնը մեկնումէ նա ասելով իւր «Ամրան քարոզներում» (էջ

199). « Եւ այս մարմնաւոր հարսանիքս է խորհուրդ հոգեւոր հարսանեացն և միաւթեան Հոգւոյս առ Աստուած, որպէս ասէ առաքեալն »: Ուստի և խնամախօսներին նմանեցնումէ մարգարէներին, իսկ փեսաւէրներին ու հարսնածուներին նմանեցնումէ առաքեալներին և նոցա հեռեւոք հայրերին: Եւ « Նշան մատանւոյն՝ հաւատն է, որ դնի ի մատն՝ որ է զանազանող գործոյն »: Մատի վրայ է մատանին, սակայն նա ևս ընդարձակ նշանակութիւն ունի.

« Մատանին է ի մասն յայն՝ որ ունի զերակ սրտին. նոյնպէս և հաւատք մեր՝ առ Քրիստոս է ջերմ սիրով սրտի հաստատեալ: Եւ ինչպէս մատանին օղակ է և ծայր չունի, այնպէս էլ ամուր է ամուսնութեան կապակցութիւնը: Ոսկի է մատանին զոցա կապովն. ոսկու նման մարմնաւոր պէտքէ լինի և երկուսի սէրը:

Հայաստանեայց եկեղեցին ճանաչելով պրօֆակի սրբութիւնը, գործնականապէս էլ հա-

կասութեան մէջ չէ ընկնում՝ արգելելով հոգեւորականներին ամուսնանալ. այլ նա սկզբից որոշել է երկու դաս — կուսակիօն և ամուսնացեալ, որով մի որոշ կարգ է դրել իւր պաշտօնեաների մէջ՝ ազատ՝ անհատներ, կամայականութիւններից: Գորանով սրբազործում է թէ պօսկն և թէ ինքնազոհութեան բարձր առաքինութեան ճանապարհ է թողնում առ այդ կոչուածների համար:

Եւ ինչպէս որ ճշմարտութիւն է աշխարհականների համար թէ « առանց կնոջ աւեր է տունն. և տան շինութիւն կինն է » և « տուն ունիս՝ ասելով հասկանում են պօսկուած լինելը », այնպէս էլ կուսակիօն եկեղեցականի համար տունը եկեղեցին է:

Բ.

ԱՄՈՒՍԵՈՒԹԵԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ:

Պսակի ս. խորհուրդ լինելը ցոյց է տալիս

որդէն, որ ամուսնութիւնը չի կարող մասնաւոր անհատական նպատակ ունենալ. եթէ այդպէս լինէր, նա չէր համեմատուիլ քրիստոնիս և եկեղեցուն: Այլ ինչպէս որ մեծ նշանակութիւն ունի քրիստոսի և եկեղեցու կապակցութիւնը Աստուծոյ արքայութեան համար, այնպէս էլ ամուսնական ընտանեկան կեանքը մի անհրաժեշտ տարր է Աստուծոյ արքայութեան իրականացման համար: Ընտանիքը պէտքէ լինի բարոյական աշխարհի փոքրիկ նկարը կամ մանրաշխարհը:

Վերլուծելով ամուսնութեան այդ ընդհանուր նշանակութիւնը, կատանիք ամուսնութեան նպատակի որոշումը: Կնոջ ստեղծագործութիւնն եղաւ ըստ Աստուծոյ տնօրէնութեան՝ թէ «ոչ է բարւոք մարդոյդ միայն լինել, արասցուք դմա օգնական ըստ դմա».¹ Ուրեմն տղամարդի և կնոջ կենակ-

ցութիւնը տարր է կազմում Աստուծոյ տնօրչական տնօրէնութեան: Քրիստոս եկաւ փրկելու մարդկութիւնն և յառաջ վարելու դէպի Աստուծոյ արքայութիւնը. նա ինքն առնալ վերստին այն, ինչ որ ի սկզբանէ հաստատուել էր. սակայն և յիշումէ այն տուրքինութիւնն, որ իրագործում են նոքա «որոնց տուեալ է», որոնք և «են ներքինիք որ զանձինս իւրեանց արարին ներքինիս վարն արքայութեան երկնից»¹: Այստեղից արդէն ճշդութեամբ ս. Գրիգոր Տաթևացու տրուած երեք նպատակները, մէկ՝ «առ ի խորհելոյ ի պոռնկութենէ», երկրորդ՝ որդեծնութեան համար, և երրորդ՝ ցանկութիւնը զօպելու և ամփելու համար:

Լաւ դիտելով այդ երեք կէտերը, կտեսնենք որ թէ սրգեծնութիւնն և թէ միւս

1 Մատթ. ԺԹ, 11, 12, Տեա. և ՀԹ. Է. 8—9.
«Բայց ամուսնացն և այրեացն ասեմ. լաւ է նոցա թէ կայցեն իրրե զիս. Լապ թէ ոչ ունիցին Ժոյժ, ամուսնացին. զի լաւ է ամուսնանալ քան զընդունուլ»

երկու նպատակները միջոց են առիւթ մարդուն Աստուծոյ արքայութեան համար գործելու և այդ իրականացնելու: Որչափ հասկանանք տղամարդի և կնոջ կենակցութեան նշանակութիւնն, այնքան սուրբ կախահենք սիրոյ յարաբերութիւնն, որպէս զի օր ըստ օրէ կարողանանք մեր աստուածադիր կոչման ծառայելու: Մարդու կոչումն է՝ կամ կուսական կենակցութեամբ և կամ անձնանուիրութեամբ՝ միջոց գտնել առաւել յաջողութեամբ Աստուծոյ արքայութեան համար գործելու:

Այդ նպատակով նա է միայն գիմում ամուսնական կենակցութեան, ով որ զգում է միայնակ գործելու թուլութիւն և անյարմարութիւն և կարօտում է ամուսնական օգնականութեան կամ գործակցութեան: Միայն թէ սուրբ է նպատակը, սրբութեամբ էլ պէտքէ ձգտել դէպի այն և սուրբ պահել այն ընթացքն, որ տանում է դէպի այդ նպատակը: Որչափ մեղանչէ մարդ այդ կենակցութեան մէջ՝ չկատարելով քրիստոնէական

ամենապարզ առաքինութիւններն, որպէս սէր, ներողամտութիւն, պարկեշտութիւն, հեղութիւն, հաւասարութիւն և շնորհ, այնքան մշտանշուժ է նա յիշեալ բարձրագոյն նպատակի դէմ և ինքն ինքեան զառապարտում: Աստուած միացնում է երկուսին և մի մարմին գործնում, մի սպին էլ պէտքէ գործեն և ապրեն, և ինչպէս «Քրիստոս սիրեաց զեկեղեցի և զանձն իւր մատնեաց վասն նորա», այնպէս էլ տղամարդը պէտքէ սիրէ իւր կնոջ կատարեալ անձնազոհութեամբ, զի «սր սիրէ զիին իւր՝ զանձն իւր սիրէ»: Իսկ իւր անձն ատողն առաջին մեղապարտն է Աստուծոյ առաջ իբրև Աստուծոյ շնորհն արհամարհող: Նոյն յարաբերութիւնը պէտքէ պահէ և կինը: Երկուսն էլ իրար ուղղող են և բժշկող: Մի խօսքով տղամարդի և կնոջ յարաբերութեան կատարելատիպը պէտքէ լինի Քրիստոսի և իւր եկեղեցու յարաբերութիւնն, որպէս զի կարենան վայելել Հայոց եկեղեցու օրհնութեան շնորհները:

ՊՍԵԿԸ ԼՈՒԺԵԼ ԿԱՐԵԼԻՐ Է ԸՍՏ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ:

Արդէն մինչեւ այժմ բոլոր ասուածնե-
րից կարող ե՛ք և ուրիշ հարցերի համար
հետևութիւններ անել սակայն նախ ու-
շադրութեան առնենք Քրիստոսի վարդա-
պետութիւնը: Քաղենք այդ խնդրին վերաբե-
րեալ վկայութիւնները: Մատթէոս աւետա-
րանիչը գրում է. ամուսիններն «ոչ են երկու,
այլ մի մարմին, արդ զոր Աստուած զուգեաց՝
մարդ մի՝ մեկնեացէ»: (ԹԹ, 6):

Ղուկ. ԺԶ, 18. կարդում ենք. «Ամենայն
որ արձակէ զկին իւր՝ և առնէ այլ շնայ. և
որ զարձակեալն առնէ, շնայ»:

Նոյնը պատմում է և Մարկոս Ժ, 11. «Եթէ
այր արձակեացէ զկին իւր և արասցէ այլ
շնայ: Եւ կին, թէ ելցէ յառնէ իւրմէ և ե-
ղիցի առն այլում շնայ»: Ուստի և «զոր Ա-
ստուած զուգեաց, մարդ մի՝ մեկնեացէ»:

Պօղոս առաքեալն էլ ասում է ¹.

«Կին առնակին ի կենդանի այր իւր կապեալ
կայ օրինօք. իսկ եթէ մեռցի այրն, արձակեալ է
յօրինաց առն: Ապա ուրեմն մինչ կենդանի է
այրն, շուն կոչի, եթէ լինիցի առն այլում...»:

Պարձեալ.

«Կնոջ յառնէ մի՝ մեկնել. ապա եթէ մեկ-
նեացի, անայր մնացէ կամ անդրէն ընդ առն
իւրում հաշտեացի, և առն զկին իւր մի՝ թո-
ղուլ»: ²

Այս բոլոր վկայութիւններից պարզապէս ե-
րևում է, որ Քրիստոսի հրամանն է՝ «զոր Ա-
ստուած զուգեաց, մարդ մի՝ մեկնեացէ»: Սա-
կայն բերուած վկայութիւններից զատ կայ մի
այլ վկայութիւն ևս, որ չյիշեցինք: Այդ կար-
դում ենք ըստ Մատթէոսի աւետարանի մէջ,
որ է այս.

«Ապաքէն ասացաւ. թէ որ արձակիցէ զկին
իւր՝ տացէ նմա զարձակմանն, բայց ես ասեմ

¹ Լու. Է, 2:

² Կորնթ. Է, 11.

ձեզ, թէ ամենայն որ արձակէ զկին իւր առանց բանի պոռնկութեան՝ նա տայ նմա շրնալ և որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ»։¹ Եւ զարձեալ.

«Եւ մատուցեալ առ նա փարիսեցիքն փորձէին զնա և ասէին թէ արժան իցէ ումեք արձակել զկին իւր ըստ ամենայն փեսոսու։ Պատասխանի ետ նոցա և ասէ. չիցէ՞ ընթերցեալ ձեր՝ թէ որ հաստատեացն ի սկզբանէ՝ արու և էգ արար զնոսա և ասէ. փասն այսորիկ թողցէ այր զհայր և զմայր և երթիցէ զհնա կնոջ իւրոյ և եղիցին երկոքեան ի մարմին մի։ Ապա ուրեմն ոչ են երկու և այլ մի մարմին. արդ զոր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի՝ մեկնեացէ։ Ասեն ցնա. Իսկ Մովսէս ընդէն՝ պատուիրեաց մեզ տալ թուղթ մեկնելոյ և արձակելոյ։ Ասէ ցնոսա. Մովսէս վասն խըստարտութեան ձերոյ հրամայեաց ձեզ արձակել զկանայս ձեր, այլ ի սկզբանէ ոչ եղև այնպէս։ Բայց ասեմ ձեզ, զի ամենայն որ ար-

ձակեացէ զկին իւր և ոչ վասն պոռնկութեան և առնիցէ այլ՝ շնայ և որ զարձակեալն առնիցէ՝ շնայ։ Ասեն ցնա աշակերտքն իւր թէ այդպէս ինչ փեսա իցէ ընդ այր և ընդ կին լաւ է համուսնանալ։ Եւ նա ասէ ցնոսա. ոչ ամենեքեան բաւական են այդմ բանի, այլ որոց տուեալ է» (ԹԹ. 3—11)։

Որպէս զի լաւ հասկանանք այս երկու պարբերութիւններն և ուղիղ եղևկացութեան գանք, պէտք է պարզենք երեք խնդիրներ. նախ թէ ի՞նչ վիճակի մէջ էր արձակման տեսութիւնը Հրէից մէջ. երկրորդ՝ թէ ի՞նչ է այդ պարբերութիւնների իմաստն ըստ բուն բնագրին. և երրորդ՝ թէ ինչպէս են մեկնում մեր նախնիք։

... Բ. Օրինաց մէջ (ԻԻ, 1—4) հրամայուած է, որ եթէ ամուսինը գտնէր իւր կնոջ մէջ «իրս անարգութեան», կարող էր արձակել նորան և արձակման թուղթ տալ և կինն այդ արձակման թղթով՝¹ կարող էր զնալ ուրիշ

մարդուն, իսկ եթէ վերջինս մեռնէր, այդ կի-
նը չէր կարող վերստին առաջին մարդուն
գնալ՝ իբրեւ պղծուած: Եթէ ամուսնացողը
խաբէր՝ թէ իւր կինը կորցրել է իւր կուսու-
թիւնը նախ քան պսակուիլն և ապացուցեն
նորա ստութիւնն, ինքը պէտքէ պատժուէր,
իսկ եթէ ճիշդ լինէր, քարկոծ պէտք է լինէր
կինն իւր պղծութեան համար (Իբ, 13—21).
չերջապէս տուգանքի էր ենթարկուում և բռն-
նաբարուած աղջկայ հետ պսակուում նա՝ որ
լլկում էր կոյս աղջկան:

Թէպէտև արձակումը շատ կամայական էր
դառնում, որովհետև մինչև անգամ անձնա-
կան ուխտադրութիւնը կարող էր պատճառ
դրուել արձակման¹, սակայն միւս կողմից
պարզապէս յայտնուած է, որ Աստուած չէ
սիրում արձակումը. «Չզուշացարուք յոգիս
ձեր, և զկին մանկութեան քոյ մի՛ թողուր,
բայց եթէ առ առել արձակեցես, ասէ Տէր
Աստուած Խորայէլի, ծածկեցէ ամբարշտու-

թիւն զխորհուրդս քո, ասէ Տէր Ամենակալ.
զգոյշ լերուք յոգիս ձեր և մի թողուցուք»:¹

Բայց և՛ օրէնքի մէջ «իւր անարգութեան»
անորոշ խօսք է, ուստի և միշտ վիճաբանու-
թեան առարկայ էր, թէ ինչ պէտքէ դորա
տակ հասկանալ: Քրիստոսի ժամանակ Շամ-
մայի դպրոցը պնդում էր թէ դորա նշանա-
կութիւնն է շնութիւն և բարոյական անշտ,
մինչդեռ Հիլլելի դպրոցն ասում էր՝ որ դորա
մէջ հասկացուում է ամենայն ինչ, որ մարդուն
գիւր չէ գալիս: Այս վերջինս է՝ որ ասուած
է փարիսեցիների կողմից «ըստ ամենայն փնա-
սու»: Այսինքն հարցնում էին թէ կարելի՞ է
արձակել՝ եթէ պատճառը տղամարդի նկատած
մի որ և իցէ փնասակար կամ տհաճելի բան
լինի: Այս հիմունքով արձակումը դառնում
էր մի սովորական ինչ և կինը խաղալիք էր
լինում տղամարդի ձեռքին, վասն զի եթէ մի
ուրիշ կին գիւր դար ամուսնուն, այդ էլ պատ-
ճառ կլինէր արձակման: Պարա դէմ է, որ

Քրիստոս ասում է. «ամենայն որ հայի ի կին մարդ առ ի ցանկանալոյ նմա, անդէն շնացաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում: Եթէ ակն քո դայ-թակղեցուցանէ զքեզ, խլեա՛ զնա և ընկեա՛ ի քէն...:»¹ Հարկաւ՝ հարցը տուել էին, որպէս զի Քրիստոս պատասխանէր ի նպաստ մէկ կամ միւս դպրոցին, որով և դայթակղութեան պատճառ լինէր մի կողմին: Ընդ սմին արձակման օրէնքն ուրբան էլ անորոշ լինէր, յայտնի է սակայն, որ շնութեան պատճառով կնոջ քարկոծում էին շնացողի հետ², մինչև անգամ այրման դէպք էլ է յիշուում³: Փարիսեցիներն այսպիսի հանգամանքների մէջ էին առաջարկում Քրիստոսին իւրեանց հարցը:

Բ. Քրիստոս համարում է հին օրէնքի արձակման թոյլտուութիւնը Հրէից խտասարտութեան հետեանք: Մարկոսի և Ղուկասու պատ-

1. Մատթ. Ե, 28, 29.

2. Ղևտ. Ի, 10. Բ. Օր. ԻԲ 22, Եզեկ. ԺԶ, 38. 40. ԻԳ. 43.

3. Ծննդ. ԼԸ, 24.

աւթեան համաձայն՝ Քրիստոս շնութիւն է անուանում արձակողի և արձակողի նոր ամուսնութիւնը. նա շեշտում է՝ «զոր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի՛ մեկնեացէ»: Խօսքի ընթացքը նաև առաջին աւետարանի մէջ ցոյց է տալիս, որ Քրիստոս բացէ ի բաց մերժում է և արդելում է կին արձակել. նոյնը հաստատում է և Մարկոսի պատմածով: Նոյնը պնդում է և Պօղոս առաքեալն, ինչպէս տեսանք, այնպէս որ Քրիստոսի խօսքերի եզրակացութիւնը մի և նոյնն է բոլոր զրբերի մէջ:

Արդ՝ եթէ այդ այդպէս է, ինչպէս պէտք է հասկանանք Քրիստոսի այն խօսքն, թէ «որ արձակէ զկին իւր առանց բանի պողնկութեան՝ (կամ՝ և ոչ վասն պողնկութեան՝ և առնիցէ այլ շնայ). նա տայ նմա շնալ, և որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ»:

Ուշադրութեան առնելով գրչագիր օրինակները, տեսնում ենք որ Հայոց թարգմանութիւնն այս կէտում հարազատութեամբ չէ հասել մինչև մեզ. միմիայն այս երկտողում

տարբերութիւնները շատ բազմաթիւ են: Գրքազգրներէից ոմանք ունին «արձակեսցէ», «առնիցէ», սակայն նշանաւոր է այս, որ երկու երկաթագիր օրինակներ N. 362 և N. 364 ունին Մատթ. ԺԹ, 9 «և ոչ վասն քան պոռնկութեան»: Գրոցանից առաջինը գրուած է 1057 թուին, իսկ նոր գրչադիրներէ մէջ էլ կան դոցա համաձայն օրինակներ, որպէս N. 173 և 165:

Դիմելով յունական բնագիրներին, գտնուում ենք որ Սինայեան, Նիքիեմեան Գուրգիւնեան և Ռոսսանեան երկաթագիր հին օրինակներն ունին «մէ էպի պոռնէյա», իսկ երկու նոր երկաթագիրներն ունին «պարեկտոս լոգու պոռնէյա». այս վերջինների հետ և մի քանի ուրիշները կրկնում են ԺԹ, գլխում ևս «տայ նմա շնալ» փոխանակ «և առնիցէ այլ շնայ»:

Արդ՝ «մէ էպի պոռնէյա» թարգմանուած է «և ոչ վասն պոռնկութեան», իսկ «պարեկտոս լոգու պոռնէյա» — «առանց բանի պոռնկութեան»: Գիտնականներից ոմանք, ինչպէս օրի-

նակ պրօֆ. դոքտոր Վատտերիխ, թարգմանում է ԺԹ, գլխում «իցէ իսկ վասն պոռնկութեան», մինչդեռ Ն. գլխում «լինէր իսկ ի պատճառս պոռնկութեան»: Առաջինն այդպէս է թարգմանում և բողոքական պրօֆեսոր Վայցգեկեր, իսկ երկրորդը թարգմանում է. «ամենայն, որ արձակէ զկին իւր, ի բաց առեալ զդէպն պոռնկութեան, նա տայ նմա շնալ» ... Եւ իրաւ եթէ տղամարդը թողնէ իւր պոռնիկ կնոջ, նա առիթ չէ լինում նորա շնութեան, քանի որ արդէն շեղուած է կինը: Սակայն «և որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ». ուրեմն արձակուածներին արգելում է կրկին ամուսնանալ: Իսկ երկրորդ վկայութիւնն է. «ամենայն որ արձակեսցէ զկին իւր, իցէ իսկ վասն պոռնկութեան, և առնիցէ այլ շնայ, և որ զարձակեալն առնիցէ՝ շնայ» հետեւաբար մինչև անգամ պոռնկութեան համար արգելի կնոջ և ուրիշի հետ պսակելու շնութիւն է. ըստ այսմ արգելում է արձակելու արդէն:

Այսպիսով բուն բնագիրն ոչ մի տարա-

կուսանքի տեղիք չէ թողնում և վերջնականապէս արդեւում է կնոջ արձակումը:

Այժմ տեսնելիք թէ ի՞նչպէս կարելի է հասկանալ մեր թարգմանութիւնն ինչպէս որ կայ: Տեսանք արդէն որ երկու տեսութիւններ կային Հրէաների մէջ. մէկն այն էր, թէ կարելի է կնոջն արձակել ամենայն տհաճելի դէպքի պատճառով. իսկ միւսը թէ արձակումը միայն պոռնկութեան համար պէտք է լինի: Եթէ Քրիստոս դոցանից մէկին ի նպաստ պատասխանէր, Փարիսեցիներն արդէն հասած կլինէին իւրեանց նպատակին: Սակայն նկատեցինք վերեւում, որ նոյն իսկ Հին կտակարանում Աստուծոյ առաջ մի ահաճելի բան է արձակումը, թէ և Մովսիսական օրէնքով այդ թոյլատրւում էր: Գիտենք և այս՝ որ շնութիւնն ամենամեծ չարագործութիւնն էր համարւում և ամենամեծ պատժի արժանանում. իսկ տասնաբանեայ պատուիրանների մէջ շնութիւնը դրուած է «մի սպանաներ—մի գողանար»-ի մէջտեղը:

Քրիստոսին յայտնի էր այս բոլորն և նա սկզբից իսկ պատասխանում է. «զոր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի՛ մեկնեսցէ»: Փարիսեցիները չհասան իւրեանց վերոյիշեալ նպատակին, վերստին հարց առաջարկեցին, յուսարով թէ Քրիստոս, քանի որ երկու ուղղութիւններն էլ մերժեց, ստիպուած Հին օրէնքի դէմ կխօսէր և կըրգուէր ժողովուրդը: Նոքա ասացին. «Իսկ Մովսէս ընդէ՞ր պատուիրեաց մեզ տալ թուղթ մեկնելոյ և արձակել»: «Ասան խստասրբաութեան ձերոյ հրամայեաց ձեզ արձակել զկանայս ձեր, ասում է Քրիստոս, այլ ի սկզբանէ ոչ եղև այնպէս»: Ըստ որում Մովսէսի հրամայածը միայն որոշ հանգամանքների մէջ յառաջացած բացառութիւն էր: Մինչդեռ Քրիստոս այդ այլ ևս չէ ընդունում. Նա վերականգնում է Աստուծոյ պատուիրանն, ասելով վերստին. «ամենայն որ արձակեսցէ զկին իւր՝ և ոչ վասն պոռնկութեան, և առնիցէ այլ՝ շնայ...»:¹ Ուրեմն Քրիստոս շնացող

1. Կամ այլապէս ասած. «Ամենայն որ արձա-

է անուանում կինը թողոյդ և ուրիշի հետ պատկուտդին) այլ և շեշտում է վերջում. «և որ զարձակեալն առնիցէ՝ շնայ»։ այսինքն ոչ թէ ամենայն պատճառով (ըստ ամենայն վրնասու) կարելի է արձակել այլ միմիայն պոռնկութեան համար, սակայն երկրորդ ամուսնութիւնը երկուսի կենդանութեան ժամանակ՝ շնութիւն է։ Եւ որովհետեւ շնութիւնը շատ մեծ մեղք է, ուստի բաժնուողները չեն կարող վերստին ամուսնանալ։

Մի և նոյնն է ասուած և Ե. զլիսում, թէ արձակել նշանակում է շնութեան պատճառ լինել, իսկ վերջի խօսքերը թէ «որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ» վերջնականապէս արգելում է արձակուածի կրկին ամուսնութիւնը, մանաւանդ որ ասել է արդէն թէ «Ամենայն որ հայի ի կին մարդ, առ ի ցանկանալոյ նմա, անդէն շնացաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում»։ Պորա հետ միայն վճռում է, որ արձակումը կակեսցէ զկին իւր, որ չէ արժան՝ բայց եթէ վասն պոռնկութեան, և առնիցէ այլ շնայ»։

ըող է միմիայն մի ծայրայեղ դէպքում յառաջանալ, այն է՝ կնոջ անբարոյականութիւնից։ Սակայն այդ էին ասում և Հրէից ուղղապատ օրէնագէտները մինչդեռ Քրիստոս ուղում է վերաջնել այդ ներողամտութիւնն, որ արել էին նոցա «խտատարտութեան» պատճառով։ Ուստի և շեշտում է՝ «և որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ»։ Այդ վտանգներով վրձնապէս արգելում է արձակումը, ցոյց տալով

2. Պէտք է չաւ ուշադրութիւն դարձնել խօսքերի ձևի վրայ. «Լուարուք զի ասացաւ առաջնոցն թէ Մի սպանաներ, զի որ սպանանէ՝ պարտական լիցի դատաստանի։ Այլ ես ասեմ՝ ձեզ, եթէ ամենայն որ բարկանայ եղբոր իւրում տարապարտուց, պարտաւոր լիցի դատաստանի...»։

Ապաքէն ասացաւ, եթէ որ արձակիցէ զկին իւր՝ տացէ նմա զարձակմանն. բայց ես ասեմ՝ ձեզ, եթէ ամենայն որ արձակէ զկին իւր առանց բանի պոռնկութեան՝ նա տայ նմա շնալ, և որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ. Իսրայէլ լուարուք զի ասացաւ առաջնոցն. Մի երդնուցուս սուտ... Այլ ես ասեմ՝ ձեզ, Ամենևին մի երդնուր...»։

աջ և ձախ այն վիհերն, որոնց մէջ կարող է
ընկնել կին արձակողը:

Անբարոյականութեան պատճառով արձակու-
մբ պետքէ հարկաւ հետեւի Քրիստոսի նախըն-
թաց խօսքին. «եթէ աջ ձեռն քո գայթակը-
ղեցուցանէ զքեզ, հատ զնա և ընկեա՛ ի քէն,
զի լաւ է քեզ եթէ մի յանդամոց քոց կորիցէ,
և մի՛ ամենայն մարմինդ քո արկանիցի ի զե-
հեն»: Հասկանալի է, որ արձակողը պետք է
անկին մնայ՝ իբրեւ հատանող իւր մարմնի մի
մասի: Այդ է որ շեշտուած է նաև Պօղոս
առաքեալի թղթի մէջ. «ապա եթէ մեկնեսցի,
անայր մնասցէ կամ անդրէն ընդ առն իւ-
րում հաշտեսցի»: Եւ կամ «մինչ կենդանի է
այրն, շուն կոչի, եթէ լինիցի առն այլում...»
Ուստի և Մարկոս աւետարանիչը ամփոփ և
ուղղակի պատմում է Քրիստոսի պատասխանը.
«Եթէ այր արձակեսցէ զկին իւր և արասցէ
այլ շնայ: Եւ կին, եթէ ելցէ յառնէ իւրմէ
և եղիցի առն այլում, շնայ»:

✠ Այժմ՝ զիմենք նախնեաց մեկնութիւն-

ներին և տեսնենք թէ այդ ինչպէս էին հաս-
կանում մեր ս. հայրերը:

Անանիայ Սանահնեցին ապում է Մատթէի
գեղեցիկ մեկնութեան մէջ.

«Լուր զինչ ասէ. Մովսէս վասն խօստար-
տութեան ձերոյ հրամայեաց զայն, զի մի՛ ան-
դէն ի տան մահս գործիցէք, այլ ի բաց հան-
ջիք. և զի ոչ միայն զսպանութիւնն, այլ և
զցասուքն կործէ, յայն սակս և զայսպիսի օ-
րէնս դնէ. և վասն այնորիկ ստեպ զառաջին
բանս օրինացն յիշէ, զի ցուցցէ թէ ոչ հա-
կառակ ինչ, այլ յոյժ միաբան նոցին է, զի
ոչ լուծանէ, այլ առաւել յուղղութիւն ա-
ծէ. և միշտ ընդ արս խօսի. «որ արձակէ,
ասէ, զկին իւր» թէպէտ և այլ ոչ առնէ,
այնու իսկ արար զանձն պարտական, զի շնալ
ետ կնոջ ի հանելն, և միւսն զայլոյ հանեալն
առնելով եղև շնացող: Եւ զի մի ամենեկին ի
կնահանն ձգիցէ զվեասն և ճոխանալով պատ-
ճառս տացէ կնոջն և այնմ որ առնուին կա-
միցի զկինն, փակեաց զգուրս առ ի նմանէ.

զի տսեւոյն թէ «որ զարձակեալն տունէ՞ շնայ»¹
 և կամիցի իսկ՝ զկինն ածէ ի զգասաութիւնս
 և յամենեցունց խնու գճանատարս հս նորայ և
 զի ուսցի թէ ամենայն հարկաւորութեամբ
 այնմ որ սկզբանէ բաժին առաւ նմա՝ պարտ
 է նստել և եթէ յայնմանէ վրիպեացի, յայլ-
 մէ ումեքէ պատասպար մի գտցէ. զի ի հարկէ
 այնուհետեւն եղիցի՝ յանձն առնուլ իւրում
 ամուսնոյն հսկել: Ապա թէ ծանրագոյն ինչ
 զայս համարեսցիր, յիշեսցիր զառաջին բան-
 սըն, որովք երանէ զլտոյսն, և առաջիկոյ զի յոյժ
 գիւրին է և հնարաւոր, զի հեզն և խաղա-
 ղարարն և խոնարհն սրաիւ և ողորմածն զիարդ
 ի հաշտութիւն ածիցէ. զիարդ իցէ, զի ինքն
 ընդ իւրում կնոջն կազիցի. և ոչ այսու միայն,
 այլ և այլով ևս օրինակաւ ցուցանէ զօրէնս
 թեթեւագոյնս: Եւ յայտ առնէ զպատճառս
 արձակելոյն և չարձակելոյն, ասելովն թէ «ա-
 ռանց բանի պոռնկութեան», ապա թէ ոչ ի
 նոյն իսկ զառնալոց էր. զի թէ հրամայեալ էր՝
 թէպէտ ընդ բազումս լինիցի, սակայն ունիցի

ի տան և ոչ հանիցէ, այնպիսի իշխանութիւ-
 նըն կործանէր զիրսն: Տեսանեա զիւրդ միա-
 բանին յետին բանքն ընդ առաջինսն. զի որ
 ոչն հայիցի յարատ ի կին ընկերին, յայտ է
 թէ ոչ պոռնկի. իսկ որ ոչն պոռնկի, ոչ տայ
 պատճառս այլում առն հանել զիւր կինն:
 Ասան այնորիկ մեծաւ զգուշութեամբ պարս-
 պեալ պնդէ բազում երկիւղիւ ածել ի ճգու-
 նըս զայրն՝ եթէ հանել կամիցի, եթէ պոռնկու-
 թեան կնոջն ինքն լիցի պատժապարտ. զի մի՛
 յորժամ լսիցես թէ խլեա և ընկեա ի բաց
 զակն քո, զկնոջէն կարծիցես, թէ վասն դոյ-
 ղըն ինչ իրաց պարտ իցէ արձակել յարէ ի
 նոյն ի դէպ ժամանակի և զառաջագոյն նորին
 ուղղութիւն, զի միով իրօք հրամայէ հանել
 և միւսովն չհրամայէ»¹:

Յովհան ծործորեցին ասում է նոյն աւետա-
 րանի մեկնութեան մէջ, որ շարունակութիւն
 է ս. Ն. Շնորհալու մեկնութեան:

«Այրն թէպէտ այլ կին ոչ առնուցու, սակայն պատժապարտ է, զի շնալ ետ կնոջն ի հաննէն: Իսկ թէ այլ ոք առնէ զհանեալ կինն՝ զանձն անվտանգ կարծեցեալ, և զնա՝ շնացող անուանէ, զի ոչ նորա է կինն՝ այլ որ եհանն»:

«Իսկ ասելովն թէ «սառանց բանի պոռնկութեան», յայտ առնէ զպատճառ արձակելոյն և չարձակելոյն, զի թէ այս ոչ գուցէ ի միջի՝ անհնարին է առաջ արձակումն: Իսկ թէ լինիցի վկայութեամբ՝ արձակել արժան է. ընդէր՝ Նախ՝ զի ինքն զինքն ի սիրոյ առն իւրոյ բաժանեաց, և զործով համանիս իւր զուգեաց, վասնորոյ և բանիւ ևս բաժանել ի դէպ է, զի մի՛ որդիքն շնութեան զհայրենիս հարազատ որդւոցն ժառանգեացեն:

«Եւ երկրորդ՝ զի մի՛ նախանձեալ առն՝ վրէժս առնէ ի կնոջէն և ի սիրելիսէն, զի «բուռըն է նախանձ առնակնոջ, և ոչ հանդուրժէ յաւուր բարկութեան»՝ ասաց իմաստունն: Տես և զայս՝ թէ որպէս միաբանի այս ընդ առաջ-

նոյն, զի որ ոչ հայի յարատ՝ ոչ շնայ, և որ ոչ շնայ՝ ոչ արձակէ զկին իւր լինել առն այլում, և թէ արձակէ՝ ոչ հրամայէ այլում լինել որչափ կենդանի է կինն, որպէս հրամայէ առաքեալ»:

Իսկ ձոն Բարսեղը գրում է Մարկոսի մեկնութեան մէջ. «Զի այրն յորժամ լսէր՝ թէ պատճառ պոռնկութեան կնոջն ինքն է, զգուշանայր հաննէ, և նա որ կամէր առնուլ՝ յորժամ գիտէր թէ պոռնկութիւն համարեալ է իւր՝ ոչ առնոյր: Այլ և ինքն կինն յակամայ լսէր ի լրութենէ, յորժամ գիտէր թէ ոչ որ ընդունելոց է զնա»:

Ահա և Իգնատիոս վարդապետը, Ղուկասու՝ մեկնութեան մէջ. «Պատուէ դարձեալ և այնու զօրէնս, զի որ նովաւ կապեցան մարմինք՝ որոշումն արտաքոյ բնութեան շունս գործէ՝ յորմէ բաժանեցաւ և առ որում բնակեաց»:

1. Տպ. Կ. Պոլսի. էջ 120, 122.

2. Գրչագիր. №. 1328.

3. Գրչագիր. №. 1331.

Իսկ Ե. Գրիգոր Տաթևացին աւելի ևս կարճ և որոշ բացատրում է ասելով՝ «զորք դէմքն շունս կոչէ. այրն որ արձակեաց, և կինն, որ արձակեցաւ, և կինն որ էառ, և այրն որ զարձակեալն առնու՝ շունք եղեն. և դատաստան շնացողացն է նոցա...: Վասն այնորիկ հրամայեաց Քրիստոս, ամենեւին ոչ բաժանել զկին յառնէ իւրմէ»:

Գարձեալ.

«Մարդն որ եհան զկինն, պատճառ եղև շնութեան նորա: Եւ այն մարդն, որ էառ զնա, շուն կոչի: Եւ այս մարդս թէ այլ կին էառ, երկուքն շնացողք են: Այդպէս ի չորս դէմն շնութիւն եղև: Եւ թէ ասէ այն մարդն, թէ «նա հանէ՝ ես առի»: Ասեմք, թէ կին նորա է, թէպէտ ի տանէն եհան. զի ոչ հեռաւոր ատղն և ոչ ժամանակն ոչ կարէ քակտել զգոսակն: Եւ դարձեալ թէ պատճառաւ է հանեալն՝ շնութիւն է քեզ. և թէ անպատճառ, կին նորա է և ոչ քեզ:»¹

2. Գրչագիր:

Այլ և Յովհան Մանդակունին ասում է «Վասն կնաթողաց» թղթին մէջ. «Եւ ոչ ատելութեամբ ինչ հեռանալ հրամայէ. զի ամենայն, ասէ, որ ատէ զեղբայր իւր, մարդասպան է, իսկ որ զկինն իւր ատէ, անձնասպան»:¹

Արդ՝ բաւական են այսքան վկայութիւնները: Բոլորն էլ պնդում են մի և նոյն ճշմարտութիւնն, ըստ որում և պարզ է Քրիստոսի վարդապետածը: Կինը կամ ամուսինն արձակել արգելւում է. արձակուածը պսակել ուրիշի հետ՝ անկարելի է, վասն զի այդպիսի ամուսնութիւնը շնութիւն է: Ուրեմն «այն որ զհոգի և զմարմին կապեաց ի մի՝ ոչ ոք իշխէ լուծանել. բայց Նա որ կապեացն՝ և Նա արձակեացէ, և վերստին անլոյծ կապեացէ»:² Վասնորոյ և «մի խաբիք, ոչ պոռնիկք, ոչ կռապարիշաք, ոչ շունք..... զարքայութիւն Աստուծոյ ոչ ժառանգեն.....»:³

1. Տպ. Վենետիկ. էջ. 130:

2. Ս. Գ. Տաթևացի, ամրան Բարողք. էջ. 197:

3. 1 Կորնթ. Զ. 10:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ Ս. ԵԿԵԼԵՑՈՒ ՊՍԱ- ԿԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ:

Հայաստանեաց ս. Եկեղեցին Հաստա-
տուած է Քրիստոսի փրկարար վարդապե-
տութեամբ, նորա խորհրդաւոր արարողու-
թիւններն ևս պէտք է ծաղեն անպատ-
ճառ այդ վարդապետութեան սկզբունքներից:
Պսակը ս. խորհուրդ է և պսակադրութիւնը
խորհրդաւոր սրբազործումն, ուրեմն և նորա
հիմունքը պէտք է սուրբ լինի. եթէ պսակադ-
րութեան արարողութիւնը հակասէ Աւե-
ատրանին, եթէ արարողութեան սկզբունքին
հակասէ գործնական վարդապետութիւնն, եր-
կու դէպքումն էլ կրուծուի այդ ս. խորհրդի
նշանակութիւնն ու երջանկացուցիչ ներգոր-
ծութիւնը:

Արդ՝ պսակադրութեան միջոցին ասուում է.
«Վասն այսորիկ թողցէ այր զհայր իւր և զմայր իւր,
և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ. և եղիցին երկոքեան

ի մարմին մի: Արդ՝ զոր Աստուած զուգեաց, մարդ-
մի մեկնեացէ»:

Եւ աղօթւում է. «Տէր Աստուած յաւիտենա-
կան, որ զանզոյգս և զնախորոշեալս զուգակցես միա-
ւորութեամբ, և կապես անքակտելի օրհնեա՛
լ ծառայս և զաղախինս քո . . . »:

Այնուհետեւ քահանան խոստովանեցնում է
նոցա, որպէս զի եթէ ունեն հաւատքի թու-
լութիւն և այնպիսի մեղքեր, որոնք նոցա ան-
ընդունակ են դարձնում այդ աստուածային
օրհնութեան, զղջան և խոստանան ապաշխա-
րել և քաւել: Միս քան պսակի թոյլտու-
թիւնը քննում են, որ արտաքին արդեւքներ
(չհասութիւն, անչափահասութիւն և այլն)
չլինին, իսկ այժմ՝ ֆրասարեր կարող են լինել
ներքին անուղղութիւններն, որոնք օտարաց-
նում հեռացնում են մարդուն թէ Աստուա-
ծանից և թէ Մորա ս. օրհնութիւնից: Մեր-
քին վերքերը կարելի է միայն խոստովանու-
թեամբ, պսակոռոյնքի կամեցողութեամբ և
անձնուիրութեամբ բուժել, ուստի և քահա-
նան ղիմում է նոցա, զարթեցնում է նոցա

խիղճն և դրդում՝ զղջալ և մաքուր հոգով ու սրտով մտնել սիրով կապուած այն օրհնութեան տակ, որ արժանաւորներին երջանկացնում է, իսկ անարժաններին՝ իբրև տկար անօթներին՝ պայթեցնում: Այստեղ արդէն ապագայ բախտաւորութեան կամ անբախտութեան պատճառն ինքեանք պատկուողներն են:

Յետոյ քահանան ղիմում է ղէպի նոցա ասելով. «Տեսէք որդեակք, աստուածային հրամանաւն և կանոնիւք ս. հայրապետացն եկեալ էք ի ս. եկեղեցիս պսակիլ օրինօք ի սուրբ ամուսնութիւն: Աստուած զձեզ միաբան սիրով պահեսցէ, ի խոր ծերութիւն հասուցէ, և անթառամ պսակին արժանացուցէ: Ապա տեսէք, որ աշխարհիս վերայ պէսպէս փորձութիւնք կան. թէ հիւանդութիւն, թէ աղքատութիւն, և թէ այլ ինչ նեղութիւն, Աստուած զձեզ յամենայն փորձութենէ հեռի պահեսցէ: Բայց Աստուծոյ հրամանն այս է, որ դուք երկօրեանդ մինչև ի մահ միմեանց օգնութիւն պարտիք առնել»:

Այս խօսքերից յետոյ հարցնում է ամուսնացուներին՝ թէ արդեօք այդ բոլոր հանգամանքների մէջ համաձայն են իրար հետ սի-

րով ապրելու. ըստ որում և համաձայնութիւն լսելով, շարունակում է.

«Այս բանիս վկայ Աստուած է՝ որ աներևութապէս ի վերայ ս. սեղանոյս բաղմեալ է: Այլ և մեր պահապան հրեշտակքն այս ս. եկեղեցիս, ս. խաչս և ս. Աւետարանս, դասք քահանայից և երամբ ժողովրդոց, սոքա ամենեքեան վկայ լինի՞ն մի»:

Եւ երբ համաձայնում են, քահանան օրհնում է. «Աստուած ի մէջ սոցա, և սոքա մի՛ սասանեսցին, օգնեսցէ սոցա Աստուած . . . »: Որով և սկսում է սքանչելի օրհնութիւնը. պսակուողք պարտաւոր են ուշադրութեամբ վերասլանալ այդ գեղեցիկ օրհնութիւնների հետ ղէպի Աստուած և հայցել՝ որ Նա թաղաւորէ իւրեանց մէջ: Միայն այդպէս կարող են անվրդով լսել.

«Ուրախ լէր բերկրեալ հարսնացեալ սուրբ եկեղեցի. պայծառացո՛ղ զմանկունս քո յօրհնաբանութիւն ծագողին զշող լուսոյ ի քեզ՝ Մայր Եկեղեցի»:

Եւ կամ միտ առնել ս. Գրքի պատուիրանն ներն, որոնցով պարտաւոր են առաջնորդուիլ

ըստ որում և կարգացուում են այն բոլոր կըտողներն, որոնց համաձայն պէտք է լինի ճշմարիտ Աստուածահաճոյ պսակը միշտ՝ «զոր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի՝ մեկնեսցէ» աստուածային խօսքի կրկնութեամբ, կամ մաղթելով՝ որ լինին «Յի Ժարմին, յիսուս Կրիստոս Կիսկիս, սիրել զմիմեանս պարկեշտ վարուք, ամբիժ հոգևով, առանց ամօթոյ, առանց լրկտութեան պատրաստ լինել ի դործս բարիս» «սուրբ և անարատ միաշունչ և միախորհուրդ»:

Ահա թէ ինչ է բարեմաղթում հայաստանեայց ս. Եկեղեցին, ուստի և Անանայ Մարեկացին իրաւամբ ներբողում է Եկեղեցին. «Ռու ամոսնացելոցն յարդարիչ և պահպանակ պարկեշտութեան անբիժ և անխարդախ բարեկեցութեան և անարատ կենցաղավարութեան»¹:

Հայոց ս. Եկեղեցին կապում է այր և կնոջ մաքուր սիրոյ կապով միացնում է և զնում նորա վրայ ս. խաչի կնիքը:

ԿԵԱՆՔԻ ՊԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆՔ ԵՆ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ:

Եկեղեցին միշտ ձգտում է իրականացնել իւր սկզբունքները կեանքի մէջ, որ ժողովուրդը մօտենայ օրըստօրէ Աստուծոյ արքայութեան տիպարին: Եւ որովհետեւ կեանքն իւր յառաջադիմութեան մէջ է և զնում է շարունակ դէպի բարելաւացումն՝ անշուշտ եկեղեցու գաղափարական սկզբունքների և վարդապետութեան փրկարար ներգործութեամբ, հասկանալի է որ կլինին իրականութեան մէջ պակասութիւններ, որոնք եկեղեցին ձգտում է հետըզհետէ վերացնել: Այդ նպատակով ունի նա պսակի օրհնութեան անբաժան հիմունքը կազմող կրթող որոշ կանոններ, այդոնք Աւետարանի շաւղով արժանի են դարձնում ամոսնութիւնն աստուածային օրհնութեան: Ըստ այնմ այդ օրհնութիւնը չեն կարող վայելել նոքա, որոնք զուրկ են Աւետարանից

բղխած այդ հիմունքներից և հակառակ են ընթանում իւրեանց զործերով ս. Եկեղեցու սրբարար վարդապետութեան, չարժանանալով այդ օրհնութեան և աստուածային բարձրագոյն հեղինակութեան: ¹ Հայաստանեայց ս. Եկեղեցին ևս չի կարող հակառակ զործել իւր դաւանանքին և վարդապետութեան և անար-

1. «Իսկ եթէ որ գիւտ ինչ մարմնաւոր և կամ հնարք մարդկային և կամ արուեստ երկրակենցաղ զսահմանեալ աւանդութիւնս առ ձեռակերտ Եկեղեցի վարկանիցի, և ոչ պարզ և առաւել կենաց և ակնկալութիւն աստուածային և Հոգւոյն Սրբոյ յայտնեալ լուսանորոգ նախագրութիւն և միանգամայն ասել՝ դուռն երկնից և քաղաք Աստուծոյ կենդանոյ և մայր կենդանեաց ազատ ի պարտեաց և ճշգրիտ տեսակ կերպի երեւակիս բանականի, իմանալին՝ խորհուրդ հոգւոյս, և շօշափելին՝ պատկեր մարմնոյս, զայնպիսի ոչ խոստովանողն մերժէ յերեսաց Իւրոց Հայրն Ամենակալ ի ձեռն Բանին իւրոյ էակցի, բարձեալ ի նմանէ և զաւանդ շնորհի Հոգւոյն փառակցի, փակեցէ զդուռն կենացս այս առաքաւտի յանդիման նորին»։ Ս. Գրիգոր Նարեկացի. ՀԵ, 15:

ժաններին յարմարուել, ապա թէ ոչ կկորցնէ իւր կոչումն և իւր նշանակութիւնն և ինքն ըստ ինքեան կրօնութիւնի, իսկ ժողովուրդը կորստեան կմատնուի՝ Աստուծոյ հակառակ ճանապարհի վրայ: Եկեղեցին փրկարան է, միայն եթէ նորա կարգ ու կանոններն անփոփոխ են և աստուածային, որպէս և են, ըստ որում և իրական կեանքը պէտք է հետզհետէ ենթարկուի նորա ներգործութեան և ըստ Քրիստոսին բարեփոխուի, որ երջանիկ լինի: Հետամուտ լինինք ուրեմն Հայոց Եկեղեցու այդ կանոններին:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի անունով մնացած 30 կանոնների մէջ ասուած է. «Թէ որ առեւանդ արասցէ՝ պսակն անվաւեր լիցի, և պսակեալն ում կամիցի լիցի»: Այնպէս որ բռնութեամբ դրուած պսակն ապօրինի է և մերժուում է: Իսկ յետոյ.

«Որ վասն պոռնկութեան արձակէ զկին իւր՝ արձակեալ լիցի, բայց մի ամ սրբեցի»: ¹

1. Այս կանոնի սկզբունքի նմանութիւնն արտայայտուած է և Նիոյ—Կեսարիոյ (314-ին) ԺԱ. կա-

Ուրեմն մի տարի սրբուելուց (ապաշխարելուց) յեփոյ իրաւունք ունի այլն ամուսնանալ: Այդ լրացնում է և միւս կանոնը, «եթէ որ թողու զերկրորդն և յառաջինն դարձցի ի թողեան, 7 ամ քնդ յանցանացն ապաշխարեսցէ, և երկու ընդ օրինօք»: Վերջապէս. «Այր որ զին իւր թողու ի պատճառս աստուածաշտութեան, նոյնքալ եղիցի ի կեանս և ի մահ»:

Փոքր ինչ յառաջ գնալով, տեսնում ենք որ Ռ. դարի երկրորդ կիսում Հայոց Եկեղեցին աշխատում էր մաքառել կնաթող լինելու դէմ: Փաւստոս Բիւզանդն ասում է. «Եւ յաւուրսն Ներսիսի Հայրապետին ոչ որ իշխէր ի նմանէ Հանել կամ թողուլ իւր զամուսին յամենայն երկիրն Հայոց՝ զոր միանգամ քօղով կամ պսակաւ հարսանեացն օրհնութեամբ առեալ էր, և ոչ այլ առնել միւսանգամ իշխէր որ համարձակել»: 1

նոնի մէջ. բայց Ա. ամ ապաշխարեսցէ ի ձեռն ողորմութեան սրբեսցի և հաղորդեսցի օրինացն, եթէ կամեսցի կին արասցէ, և կինն այլում առն չիշխէ լինել մինչ կենդանի է այր նորա»:

1. Տպ. Վենետիկ. էջ. 229:

Արշակաւան աւաղականոցի մասին ևս պատմելով ասում է. «Բազում վնասս առնէին և անդ անկանէին. բազում կանայք զարս թողուին և անդր անկանէին. բազում արք զիւրեանց կանայս թողուին, և այլոց կանայս առեալ՝ անդր անկանէին. » 1

Ուրեմն ամուսնաթողներն ուղղակի չարազործների թւումն էին և փախչում էին գողերի ապաստանարանը: Մյնը կրկնում է և խորենացին. «աւանդառուք և պարտականք և ծառայք և վնասակարք և գողք և սպանողք և կնահաւք, և այլք այսպիսիք փախուցեալք անդր անկանէին, և ոչ կայր նոցա այց և խնդիր»: 2

Ուրեմն արդէն Ռ. դարում երբ հեթանոսական սովորութեանց յիշողութեան տակ էր ժողովուրդը, չարազործութիւն և աններելի ոճիր էր համարւում ամուսին թողնելն:

Մտնելով Ե. դարը, տեսնում ենք որ ս. Սահակ հրամայում է քահանաներին. «Ուսուցէք

1. Անդ. էջ. 607:

2. Պատմութիւն. III, 115:

և զժողովրդականս յամենայն անառակութենէ ի փախչել ատեսցեն զշնացողս, զգողս զպոռնիկս, զաւաղակս. ամենևին մի հաղորդեսցին և մի ասպնջական լինիցին այնպիսեացն, զի մի եղիցին և ինքեանք ընդ նոսին որդիք կորստեան»:

Ուրեմն պոռնիկներն ու շնացողներն որոշուում էին Եկեղեցուց:

Փոքր ինչ յետոյ Շահապիվանի սուրբ ժողովն որբում է ժամանակի խառնաշփոթ վիճակն՝ ասելով. «Ի ցամաքել սիրոյն բաղմանայր անօրէնութիւն և լինէր յաճախումն Սժղնէից և այլոց չարեաց, կնահանէից, պոռնկաց, գողաց, անձնականաց ամենայն խոտորնակ չարագործաց՝ յաշխարհիս Հայոց ի մէջ տանս Թորգոմայ»:

Ըստ որում և ժողովն ամեն միջոցների է զիմում վերացնելու համար այդ չար սովորութիւնը: Նա կարգադուրկ է անում այն հոգևորականին, որ խառնուում էր պոռնկական ախտի մէջ, «և վկայութեամբ իրքն ի յայտ եկեսցեն», մինչև որ ապաշխարութեամբ քաւէր: Իսկ «եթէ կնաւոր երէց գտցի ի պղծութեան և ի պոռնկութեան և յայլ գործս չարեաց, և ստուգեալ վկայիւք, քահանայութիւնն լուծցի, և

յեկեղեցւոյ բաժնէ հեռացեալ լիցի. Յ. դրամ տուգանս տացէ և ի կարօտեալս բաշխեսցեն»:

«Ապա եթէ կին երիցուն կամ սարկաւադին ի շնութեան գտցին՝ ընտրոց տէր նոքա լիցին. կամ զեկեղեցին և զքահանայութիւնն ընտրեսցեն, կամ զկինն. եթէ զքահանայութիւնն առցէ, զկինն ի տանէն ի բաց հանցեն, և ապաշխարութիւն խիստ ի վերայ դիցեն»:

Ուրեմն քահանան կարող է իւր պոռնիկ կնոջ պահել, միայն թէ այն ժամանակ պարտաւոր է թողնել քահանայութիւնն և հարկի տակ մտնել: Իսկ ժողովրդականաց համար կանոնադրում է. (Գ. կանոն)

«Եթէ որ կին ունիցի, և պոռնկեսցի, և զկարգ ամուսնութեան սրբութեամբ ոչ պահեսցէ, և զպրտակն զոր ան ի ձեռն քահանային ի ս. եկեղեցւոյն ի գլուխ իւր ընկալաւ և ապա առ ոտն եհտ նոցա՝ պղծութեան կոխան արար, ի շնութիւն անկաւ, և ի պոռնկութիւն, և ի հանգանակս արբեցութեան, զայնպիսին կշտամբեսցեն գլխաւորքն գանիւք, և լանիւք օգտակարօք և յեկեղեցւոյ ի բաց մերժեսցեն, և տուգան կալցին յեկեղեցի, և ընդ կալօտեալս բաշխեսցեն, փոխանակ զի անար-

գեաց զԵկեղեցին, և զպսակն օրհնութեան պըղծեաց, Թէ աղատ է և գան չէ մարթ հարկանել՝ ի տուգանն և յապաշխարութիւնն յաւելցին, Խ. դրամ կարօտելոց, Բ. տարիս յապաշխարութեան. զպղծութիւնն այլ մի ևս գործեսցէ. ապա մտցէ յեկեղեցի և ընդ ընկերս խառնեսցի»:

Պարձեալ. (Ռ. կանոն) «Եթէ ոք զկին թողցէ զորդուց մայր առանց բանի պոռնկութեան, և կամ թէ արատ ինչ չոր ի մարմնի չիցէ, այլ որ եթէ այրն շնաբարոյ իցէ, և այլու՞մ ակն եդեալ իցէ, դատաստանս այս լիցի. զորդիս և զտուն և ըզկեանսն և զհոգն և զըուրն և զամենայն ինչ բաժանեսցին հասարակաց, զկէսն կնոջն տացեն, և կնոջն եթէ կամք են այր ի տուն ածել՝ յինքն համարձականցէ, զբաժինն կալցին և զարքունի հարկն ողջ արասցեն, և այրն որ եթող՝ Ե. ամ ապաշխարեսցէ, և յեկեղեցի տուգան տացէ, թէ աղատ է Յ. դրամ, թէ շինական՝ գանալի լիցի, և Ճ. դրամ յեկեղեցի տուգանեսցի, փոխանակ օրհնութեամբ զամուսնութիւնն խոտելոյ, Ապա եթէ մինչդեռ ի պայքարին և ի տուգանի իցեն, և կին ոք յանդգնեալ կնաթողին կին լինի, և ամ մի չիցէ անցեալ յայտ եղև թէ զառաջին կինն նա ետ թողուլ, կալցին զկինն և յուրկանոց տացեն, տարի մի աղասցէ

գոտեացն, եթէ աղատ է յուրկանոց չերթայ, Ճ. դրամ տացէ ի գոտիսն»:

Սոյնանման սոսկալի պատիժների է ենթարկում և ամուլ կին արձակողին: Ընդ ամին նախընթաց կանոնին պէտք է աւելացնենք և մի ուրիշն, որ է այս. (Չ. կանոն).

«Եթէ կին ոք յառնէ ելանիցէ՝ կալցին և անդրէն յայր իւր տացեն, մանաւանդ զոր վարձանօք իցէ վարձեալ, և ոչ բողբար, թէպէտ և վաճառեսցէ, թէպէտ ի յաղանութիւն կալցի, եթէ կամք իցեն հոգևոր և բարի խրատու և սիրով կալցեն, Ապա եթէ այրն չարաբարոյ իցէ, կամ պոռնիկ, կամ հանգանակող և արբեցող, կամ այլ ինչ խեղական, գանիւ և խրատու կշտամբեսցեն զայրն, և հնազանդեցուցեն զերկոսին, եթէ աղատ է՝ տուգանօք և խրատու զայրն ի կարգ ածցեն, ապա թէ դուրսփոխեսցի այրն, կինն պաշտեսցէ զնա»:

Այս կանոնները, մանաւանդ Ռ. և Չ. որոնք հրամայում են ամեն միջոցներով ուղղել ամուսիններին, պարզապէս ցոյց են տալիս, որ Հայոց Եկեղեցու ս. Հայրերը մերժում են պսակի

*. Տես. և Նիոյկեսարոյ ԺԲ. կանոնը:

լուծման կարելիութիւնը: Վերեւի երկու կանոնների վերջում ևս ասուած է. «Որ զօրդուոյ մայր թողցէ՝ կամ զամուլ առանց բանի պոռնկութեան կամ այլ արատոյ, առն և կնոջ պատուհաս, տուգան և ապաշխարութիւն, կանոն և սահման՝ այդ կացցէ»: Ըստ որում ուղղել և միայն ուղղելն է ս. ժողովի սկզբունքը. դորա համար են դրուած բոլոր խստութիւններ և յարուցած դժուարութիւնները:

Բայց կայ պսակ, որ անվաւեր է համարուում: Ի. կանոնը խօսելով առեւանգման վրայ, աւելացնում է. «Ապա եթէ երիցու ուրուք գաղտ պսակ եղեալ իցէ առանց հօր և մօր աղջկանն, երէցն զքահանայութիւնն չիշխէ պաշտել և պսակն՝ զոր ետ՝ անվաւեր լիցի»:

ԺԲ. և ԺԳ. կանոններն անվաւեր են համարում և այն ամուսնութիւնն, որ հակառակ է չհասութեան կանոնին, որի մասին յետոյ պէտք է խօսենք: Սոյն կանոնը դրեթէ բոլոր կանոնադրութեանց մէջ կրկնում է, այնպէս որ դրուած արգելքների դէմ պսակադրութիւնը չի կարող ինքն ըստ ինքեան վաւերական համարուիլ:

Մերսէս Բ.Ի (546?—556) անուանով ևս կան 43 հատ պատժական կանոններ, որոնց մէջ զտնումենք թէ անվաւեր պսակների յիշատակութիւն և թէ հետեւեալ մի կանոնը.

«Վասն այնոցիկ, որք զպոռնիկ կանայս թողուն, Ա. ամ ապաշխարեցեն և կին արացեն, և կինն առն չիշխէ լինել»: Իսկ յետոյ «Վասն որ զիւր կին թողու և այլ առնէ, և ապա դառնայ յառաջինն, Ե. ամ ապաշխարեցէ»:

Այլ և. «Վասն կնոջ որ ընդ արամբ է և շնայ, թէ թողցէ զպղծութիւն իւր, Ե. ամ առ դրանն Գ. ընդ օրինօք ապաշխարեցէ»:

Այստեղից արդէն տեսնում ենք, որ պոռնիկ կնոջ թողնողը պէտք է նախ ապաշխարի և ապա ամուսնանայ. իսկ եթէ շնացողն ուղղուի, դարձեալ պէտք ապաշխարութեամբ սրբէ իւր պղծութիւնը: Առաջին կէտը տեսանք և վերև:

Ապաշխարանքի վրայ խօսելով, յիշենք մի քանի ուրիշ կանոններ ևս: Ս. Գ. Լուսաւորչի վերոյիշեալ կանոնների մէջ կարդում ենք.

«Որ մին կուսան իցէ և մին երկեակ, Բ. ամ արտաքոյ և մի ընդ օրինօք»:

Իսկ Ներսէս Բ-ի կանոնի մէջ. «Վասն որ մին կուսան է, և մին երկեակ, և զուգին. Գ. ամ ապաշխարեացեն»:

«Վասն որ ընդ երկու քեռց պոռնկի, և ապա զմին կին առնէ, Ժ. ամ ապաշխարեացէ»:

«Վասն որ յառաջ քան զհարսանիսն շնան և կին առնէ, Գ. ամ արտաքոյ, և Ա. ընդ օրինօք ապաշխարեացէ»:

«Վասն որ շնայ և զնոյն կին առնէ, Գ. ամ ապաշխարեացէ»:

«Չէ պարտ զկուսանս պրեաց ամուսնացուցանել, և ոչ զայրիս կուսանաց, զի աննման է»:

Յովհանն Իմաստասէրը կանոնադրում է.

«Իսկ զերկեակսն նոյնպէս պարտ է ըստ առաջին կարգին՝ միջնորդօք և խօսնականօք հաւանեցուցանել յիրերաց յօժարութեամբ, և յեկեղեցոյն և ի քահանայիցն օրհնութենէն ընդունել զնշան զուգաւորութեան իւրեանց. իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս, այլ յառաջ խանձեսցին և պղծեսցին առ իրեարս, զայնպիսիսն ի բաց մեկնեսցեն ի միմեանց, և զշնացելոյ զկանոն և զսահման ի վերայ դիցեն: Իսկ եթէ ոչ առնուցուն յանձն մեկնիլ ի միմեանց, յետ

Ժ. ամի ապաշխարութեան, ողորմութեամբ և արտասուօք արժանաւորեսցին խառնիլ յեկեղեցի Աստուծոյ»:

Հապա և երրորդ անգամ ամուսնացողներին համար, որ անբարեպաշտութիւն է համարուում, կանոնուած է.

Ներսէս Բ-ից. «Վասն երրորդաց որք զուգին, եթէ թողցեն, ԺԵ. ամ արտաքոյ և Ե, ընդ օրինօք եկեղեցւոյ»: *

Սլոն կաթուղիկոսից. «Երրորդացն զուգութիւն խառնակութիւն է, պղծագործ շնութիւն, անքաւելի յանցանք. եթէ ապաշխարութեամբ կամին ջնջել զմեղս, նախ որոշեսցին ի միմեանց խապառ. ապա եղիցին արժանի ապաշխարութեան. և քահանայ որ զուգութեան նոցա պատճառ լիցի՝ լուծցի և նզովեսցի»: *

Բացի վերոյիշեալ ապաշխարական դէպքերի, որոնցից հաւատացողը կամաւորապէս սրբութելով միայն կարող է իրապէս վայելել պրսակի օրհնութիւնը, տեսնում ենք՝ որ պսակն

*. Հմմտ. և Նիոյկեսարիոյ Թ. Ժ. Բարսղի Դ. կանոնները:

արդելուած է նաև կոյսի և այրու և երրորդ անգամ այրիացածների համար: ¹ Մամնապէս արգելուած է անչափահասների ամուսնութիւնն, որպէս յիշում են թէ ս. Սահակի, թէ Մերսէս Բ-ի իրի (Ռւնայ ս. Ժողովի) և Շնորհալու կանոններն, ըստ որում և իւրաքանչիւր պսակ պէտք է անպատճառ ամուսինների փոխադարձ համաձայնութեամբ կայանայ:

Լուծման վերաբերմամբ մի կանոն ևս կայ ամուսնի գերութեան (կամ աքսորանքի) պատճառով. այդ Մերսէս Գ. Շինողի է. կանոնն է.

«Այլ վասն մերոց մեղաց՝ յորժամ աշխարհս գերեցաւ ի թշնամեաց՝ բազում արք. և կնայք ի գերութեան էին. նոցա ամուսինքն առանց վարդապետի հրամանի, կանայս առին, և արանց եղեն. Վասն այսպիսեացն սահմանեցաք այսպէս, թէ յառաջ քան զէ. ամն՝ մինչ զուգակիցն ի գերութեան էր, և նոքա յանդգնութեամբ այլ ամուսին՝ առին այնպիսեացն ամուսնութիւն ի պոռնկութիւն է, և գան և պատուհաս կրեցեն. յընչից և ստացուածոց

1. Երրորդ պսակի արարողութիւն ևս չունի Հայոց Եկեղեցին:

նոցա հրամայեցաք առնուլ վարդապետաց, և յաղքատըս բաշխել, և զնոսա զատուցանել ի միմեանց և ապաշխարել է. ամ. Իսկ է ամին եթէ ամուսինքն դարձեալ լինին ի գերութենէն, անդէն հրամայեցաք դառնալ յիւրաքանչիւր ամուսինս. ապա եթէ ոչ՝ կալցին զոր առինն, և նոքա որ դարձանն օրհնութեամբ այլ կանայս առնեն, և այլ արանց լինին, և կրկին ապաշխարութիւն ի վերայ դիցեն: Իսկ որ համբերեացն զէ. ամն աոցէ օրհնութեամբ առանց տուգանաց և պատուհասի, և կրկին ապաշխարութիւն ի վերայ դիցեն»:

Ուրեմն լուծուած է և այն ամուսնութիւնն, որ պսակադրուել է գերուած ամուսնուց յետոյ եօթը տարուանից առաջ: Իսկ եթէ ժամանակը լրանալուց զկնի պսակուած են, պէտք է ապաշխարեն, որովհետև դորժը դարձեալ ծանր է և անսիրութեան ապացոյց՝ քանի որ տարադրուած ամուսինը կենդանի է:

Ապօրինի պսակադրութեան անվաւերակա՛նութիւնն և արձակման վերաբերմամբ խիստ կանոնադրութիւնը ճանաչում է և ս. Մերսէս Շնորհալին, որ գրում է «առ քահանայս» թըղթի մէջ. «Մի և կնաթողաց արանց, կամ այրաթո-

ղաց կանանց՝ առանց կանոնական հրամանին՝ դիցե՛ որ պսակ, զի մի լուծջիք դուք ի քահանայական կարգէ՝ ըստ կանոնաց, և եղեալ պսակն քակտեսցի, և եթէ բռնանան, և ոչ բաժանին՝ ընդ պրո-նիկս համարեալ լիցին»։ որոնք Եկեղեցուց մերժ-ւում են։

Այլ և «Պահեսցէն և զհրամայեալ օրէնսն ի Տեառնէ՝ որ յաղագս առն և կնոջ անբաժանելի զուգաւորութեան. զի բաց ի բանէ պոռնկութեան և որ այլ ևս են ի կանոնս ս. Հարցն գրեալ պատ-ճառք՝ այլովք իւրք մի արասցէ բաժինս . . . զի թէ որ արձակէ զկին իւր և արասցէ այլ՝ շնայ, ըստ բանին Քրիստոսի, ապա և արձակեալն ընդ նմին զոր արձակեաց՝ շնութեան մեղօքն պատժիցի»։ *

Դարձեալ. «Մի որ ի քահանայից ի բռնութենէ բռնաւորաց առանց կամաց առնն և կնոջն պսակ դի-ցէ . . . Զի պսակն այն անհաստատ է և լուծանելի, և պսակադիրքն ո՛չ առանց պատժոց»։

Վերջապէս յիշում է մի հանդամանք ևս, այն է՝ երբ մի ամուսինը հեթանոս է։ Այդ մասին Պօղոս առաքեալն ասում է. «Եթէ որ եղբայր կին ունիցի անհաւատ, և նմա հաճոյ իցէ

*. Ընդհ. էջ. 304։

բնակել ընդ նմա, մի թողցէ զնա։ Եւ կին որ ու-նիցի զայր անհաւատ, և նմա կամ իցէ բնակել ընդ նմա, մի թողցէ զայրն. Զի սուրբ է այրն ան-հաւատ կնան . . . Ապա եթէ անհաւատն մեկնես-ցի, մեկնեսցի, զի ոչինչ հարկ ի վերայ կայ եղ-բօրն կամ քեռն յայնպիսի իրս, քանզի ի խաղա-ղութիւն կոչեաց զմեզ Աստուած»։ 1

Այս այն դէպքի մասին է, որում անհա-ւատ ամուսիններից մէկը քրիստոնեայ է դառ-նում. քրիստոնեան պարտաւոր է պահել քր-իստոնեական հրամանը, մինչդեռ հեթանոսը պարտաւոր չէ և եթէ թողնէ ամուսնուն, քրիստոնեայ կողմն աղատ է վերստին պսա-կուելու։ Այդ կտորի բացատրութիւնը տալիս է Սարգիս Շնորհալին, 2 ասելով որ պատուի-

1 Ա. Կորնթ. Է, 12։

2. Մեկնութիւն Կաթուղիկեայց. Կ. Պոլիս. 1826-էջ. 291. 292։ Հռովմէական եկեղեցին բաց է բաց մերժում է լուծելու հնարաւորութիւնն, այլ ճանա-չում է միմիայն ժամանակաւոր բաժանումն։ Մինչև անգամ եթէ մի ամուսինն այլադաւան է և թող-նում է հեռանում իւր կողակցից, վերջինիս իրա-

րուած է կանանց հնազանդ լինել «այլ և անհաւատիցն (արանց) և պագշոտելոցն և ապստամբիցն ի բանէն ճշմարտութեան: Եւ նմա կամ իցէ բնակել ընդ կնոջն քրիստոնէի, մի՛ թողցէ զնա՝ ըստ առաքելական խրատուն» «այլ՝ բարեկարգութեամբ ընդ նմա կալով՝ համեստ գնացիւք շահել զնորա փրկութիւնն»:

Իսկ հեթանոսի հետ պսակուել արգելուած է Հայաստանեայց Եկեղեցու կանոնադրութեամբ: Այդպէս Մերսէս Բ-ի ԺԴ. կանոնն ասում է. «Վասն որ զհեթանոս կին առնէ, կամ լինի առն՝ չար է. մանաւանդ եթէ յանհաւատութեան կան մնան. եթէ թողցէ կամ մեռցի անհաւատն, ԺԵ. ամ ապաշխարեսցէ, և զծնունդսն ածիցէ ի հաւատս»:

Մանաւանդ Սիոնի ԺԱ. կանոնը. «Քահանայք պատուէր արասցեն՝ արանց և կանանց և դստերաց նոցա՝ զի ոչ արասցեն ընդ հեթանոսի զուգութիւն՝ զի չէ ամուսնութիւն, այլ անօրէն և պիղծ խառնակութիւն. զի զի՞նչ բաժին կայ հաւատացելոցն ընդ անհաւատին, զի չար է քան զշնութիւն և որ

ւունք չէ տալիս ամուսնանալու, քանի որ թողողը դեռ կենդանի է:

գարշադոյնն է քան զշնութիւն անբանական յանցանք»:

Արեմն հեթանոսի նաեւ այլադաւանի * հետ Հայի ամուսնութիւնն արգելուած է բացէ ի բաց, քանի որ սիրոյ և զգացմանց միութիւն չեն կարող ունենալ, ¹ և հաւատացող չլինելով՝ չեն վայելիլ Հայոց եկեղեցու օրհնութիւնը: Աւանց հաւատքի՝ օրհնութիւնն

*. Այլադաւանի հետ պսակուելն արգելուած է 491 թուի Վաղարշապատի ու Դւնայ ս. Ժողովների նշովքներով. Ուխտանէս. II, էջ 80, 86, 136. Մովս. Վաղանկատուացի II, ԽԷ. Տես. և Յովհան Իմաստասէրի ԻԹ և ԼԲ. կանոնք:

1. 1823 թուին Վայմարի դուքսն իրաւունք տուաւ քրիստոնեաներին և Հրէից՝ իրար աղջիկ տալու. Գեօթէն լսելով սարսափել է և ասել, որ եթէ իւրեանց հոգևոր տեսչապետը բնաւորութիւն ունեցող մարդ լինէր, պէտք է այն ըրպէին հրաժարուէր և չընդունէր այդ օրէնքը. զի եթէ անհաւատը մտնէ և հաւատացողի հետ շնորհ վայելէ, այլ ևս զգացմունք և բարոյականութիւն կ'մնայ ամենալաւ քրիստոնեայի մէջ անգամ:

ոչինչ է և սրբապղծութիւն է անհաւատի վրայ խորհուրդ կատարելը: ¹

Վերոյիշեալ բոլոր կանոնների սկզբունքները գեղեցկապէս ամփոփուած էն Կոստանդին Ա.-ի ԺԵ. կանոնում, որ է այս.

«Առաւել ջան տարցին եպիսկոպոսք և քորեպիսկոպոսք՝ զպոռնիկս, զշնացողս և զհմայս, և զամենայն յանցաւորսն՝ երկիւղիւ գեհնին ի դարձ ածել. իսկ զանդարձսն՝ մարմնաւոր պատուհասիւ և հոգեւորաւ խրատել և տուգանել, մանաւանդ զայնպիսիսն որ այր և կնոջ մէջ մոցեն, կամ բոզ ունիցին կին, կամ ատելութեան պատճառաւ թողուն զկանայս առանց բանի պոռնկութեան. զայնպիսիս առանց խղճի անողորմ խրատեսցեն տուգանօք...» ²

Բոլոր ասածներից շատ պարզ երևում է, որ Հայաստանեայց ս. Եկեղեցու սկզբունքն է՝ ամեն միջոցներ գործ դնել և ուղղել մեղաւոր կողակցին. ոչ մի պատճառ չի կարող քակտել օրինաւոր ամուսնութիւնը, բացի մահից: Միայն թէ պսակն անվաւեր է, երբ

1. Տես. Մատթ. է, 6: Ընդհանր. էջ. 81—82.

2. Կիրակոս. ԻԱ.

ապօրինի է, երբ դրուած կանոններին հակառակ է:

Սակայն վերև տեսանք, որ կան ապաշխարանքով բաժանումներ, ուրեմն ո՞րն է ճշմարիտ եղբակացութիւնը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱՆՈՆԱԴՐԱԿԱՆ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ՎՃԻՌԸ:

Ձանազան բաղմակողմանի կանոնները համախմբուած դիտելով, տեսանք որ նոքա դիմումէն դէպի Քրիստոսի վարդապետութեան իրադործումը: Աւետարանն արդելում է պսակի լուծումը, պսակադրութիւնն էլ անշարժելի կրնիք է դնում պսակի վրայ, այնպէս որ անհնարին է դոցա հակառակ դնալ, վասն զի եթէ Աւետարանի և պսակադրութեան որոշումը չպահպանուի, պսակի ս. խորհուրդն ևս կկորցնէ իւր բարձր նշանակութիւնն և ամուսնացողները զրկուելով ս. Եկեղեցու աստուածա-

յին օրհնութիւնից, չեն բողբոջիլ և ծաղկիլ:
Ուրեմն լուծումն այն ժամանակ է միայն
իրականանում, երբ պսակադրութիւնը խա-
խուտ կամ անսուրբ հիմունքների վրայ լինե-
լով, իրօք կատարուած չէ: Ապօրինի պսակը
խսկապէս չէ կայանում և նորանով իրակա-
նացած ամուսնութիւնը հաւասար է պոռնը-
կութեան. վասն զի Հայաստանեայց ս. Եկե-
ղեցու պսակադրութեան օրհնութիւնն նոցա
վրայ է իրագործւում և միայն նոցա համար
է բարեբեր, որոնք պսակւում են համաձայն
նորա հրամաններին և դաւանում են նորա հա-
ւատքն ու բարոյական վարդապետութիւնը:

Արդ՝ Հայոց Եկեղեցում օրհնութիւնաբեր
ճշմարիտ պսակ կլինի միմիայն նորա հաւա-
տացողների վրայ, որոնցից թէ տղամարդն և
թէ օրիորդը պէտք է կուսութեամբ պահած
լինին ինքեանց, ճշմարիտ նպատակով իրար
ջերմապէս սիրեն, հեռու՝ ազգակցական կա-
պերից, ազատ՝ վարակիչ ախտերից և մարմ-
նական այլանդակութիւններից, և համոզմուն-

քով ու հաւատքով նուիրուին իրար, միա-
նան հոգով՝ յաւիտեան չանջատուելու, միա-
սին ապրելու և մեռնելու: Այս բոլորի պահ-
պանութեան համար են դրուած նախայիշեալ
կանոններն*, ըստ որում և քահանայացուն,
որ անձամբ ըստ ամենայնի օրինակ պէտք է
լինի ժողովրդին, ինքն իսկ չի կարող շեղուիլ
դոյզն ինչ այդ կանոններից:

Եւ որպէս զի քահանան ճշգրիտ օրինակով
ցոյց տայ թէ ինչպէս պէտք է լինել՝ Աստու-
ծոյ արքայութեան ճշմարիտ անդամը դառ-

* Նշանաւոր է և Յովհան Իմաստասէրի մի կա-
նոն. «Ու է արժան, յորժամ առ վաղիւ պսակ
ընդունելոց են, յերեկորէն ժողովս առնել և ար-
բենալ և զեղխել. այլ պարկեշտութեամբ և աղօ-
թիւք արժանի առնել զինքեանս պսակին օրհնու-
թեան և աստուածային հաղորդութեան: Ապա եթէ
ոք գտցի զայս արարեալ, քահանայն զօրն ի բաց
փոխեսցէ, և որպէս ասացաքն՝ յայլում աւուր հը-
րաման տացէ զզուշութեամբ և արժանաւոր կարգօք
Խոսակիլ և հաղորդիլ օրինացն»:

նալու համար՝ Հայոց Եկեղեցին նաև չէ թոյլատրում նորան կրկին ամուսնանալ կամ այլի լինել կամ այլի կնիկ ունենալ, կամ ապօրինի ամուսնութեան ծնունդ լինել, քանի որ այդ ամենը համաձայն չէ քրիստոնէական բարձր սկզբունքներին: Այնպիսի սէրն անսպառ է և մշտական, և նորա հոգեւոր կապն անխլուղելի է և անմոռանալի, ինչպէս երբեմն տեսնում ենք և կեանքում: Այնպիսի մարդու ամուսնական սէրը մեռնում է նորա կողակցի մահուամբ: Մինչդեռ երկրորդ ամուսնութիւնըն արդէն ապացոյց է առաջնի թիւրութեան և մարմնասիրական լինելուն՝ ըստ որում և երկրորդի անսրբութեան երաշխիք է առաջինը:

Սակայն «ոչ ամենեքեան բաւական են այդմ բանի», ուստի և Հայոց Եկեղեցին թոյլադրում է այրիներին իրար հետ պսակուիլ, միջոց տալով նոցա հետզհետէ ապաշխարելու իւրեանց մարմնասիրական ախտերն, վասն զի չէ ուզում որ կորստեան մատնուին ախտանալով:

այլ և չէ կամենում կոյսերին մատնել այրիների մեղքերին և սիրադրուժ սրտի հետ կապել: Վասնորոյ և երկրորդ ամուսնութեան սգայիշատակ պսակի աղօթքի մէջ խնդրում է Աստուածանից. «Թող Տէր, զմեզ և զյանցանս սոցա, զկամայ և զակամայ, ընկալ զաղօթս և զխնդրուածս սոցա, սրբեա՛ զսոցա զհոգի և զմարմին, և շինեա՛ զսոսա որպէս առաջին վարուքն կեալ ընդ միմեանս զործովք բարութեան յայսմ աշխարհիս»:

Այսպէս ուրեմն Հայոց Եկեղեցին ծանր կամ թեթեւ ապաշխարանքով ուղղում է իւր տրկար որդոց առաջնաքայլ շեղումներն, և նոցա միջոց է տալիս զղջմամբ արժանանալու աստուածային շնորհաց. «զի (Աստուած) ոչ կամի զմահ մեղաւորին, այլ զդառնալն ի Քրիստոս»¹, ըստ որում «արդարացուցանէ զմեղաւորս, որ ապաշխարեսցին»:²

1. Ս. Գ. Լուսաւորիչ. Յաճախ. էջ. 147:

2. Անդ, էջ. 175:

Թող ոչ որ չկարծէ թէ «չնչին» հանգամանքների վրայ ուշ դարձնել պէտք չէ. այն կանոնը կամ սկզբունքն, որ ամենից չնչին է համարւում մարդկապէս, կապ ունի ոչ միայն մարդու երջանկութեան, այլ և ամենահիմնական դաւանանքների և փրկագործութեան էական բովանդակութեան հետ: Եւ եթէ փոքրը կարծուած մի սկզբունք խախտուում է, խանգարւում է և սրբագործութեան և Եկեղեցու օրհնութեան ընդունելութիւնը: Նոյն իսկ մի կանոն է թէ «զի որ փոքր համարին զանցումն ինչ ի պատուիրանէն՝ այն է մահու չափ մեղք, որ ոչ ընդ խոստովանութեամբ անկանի...»: Եւ կամ ըստ Յովհան Մանդակունու «Ձի զոր ինչ և է ի վերս մեղաց, և փոքր համարեսցի, և ոչ ապաշխարեսցէ, այն են մեղք մահու չափ»: Մանաւանդ որ մեղք է ոչ թէ դործածն ինքն ըստ ինքեան, այլ դործել կամենալը: Ուրեմն եկեղեցական կարգաւորութեան մէջ ոչ մի սկզբունք և հիմնական կանոն չի կարելի չնչին և աննշան համարել, ա-

պա թէ ոչ ամբողջ Եկեղեցու նշանակութիւնը կվտանգուի:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչն ևս ասում է իւր կանոնների վերջում. «Եւ արդ՝ զայս ամենայն գրեցաք առ ի փորձելոյ զիւրաքանչիւր չափ ապաշխարութեան, զի մի զոր կորուսցուք յայսպիսեսցն, այլ զարհուրեալ ի ծանր և յահագին և ի մեծ դատաստանէն յաւուր Տեառն մերոյ՝ ընկալցուք հանդերձ աղօթիւք և պատարագօք և յափըտակեսցուք զնոսա յորդայթից սատանայի, որպէս և զանձինս մեր կարասցուք զերծանել ի յաւիտեանական տանջանաց Բրիստոսիւ Յիսուսիւ Տէրամբ մերով, նմա փառք»:

Արդ՝ Հայոց Եկեղեցին յարմարաւոր ապաշխարանքով բուժում է առաջնաքայլ մեղսագործութեան վերքերը. բայց երբ որ այդ քայլը շատ յառաջ է գնում, կամ մարդ անուղղայ է մնում և կրկնում նոյնը՝ մեղքի մէջ իսպառ զառածելով, այն ժամանակ տեսնում է որ չունի նա սէր և հաւատք, կամ իսկապէս հոգով մեռած է, «սրտով թանձրացած» և ապաշխարութեան ու զղման անընդունակ:

Այդ ժամանակ նա վերջնական արգելք է դր-
նում նորա ընթացքի դէմ և կամ զրկում
է իւր շնորհներից, որպէս զի իւր միւս ու-
ղիք ազատուեն վարակման վտանգից և չարի-
քը չզարգանայ:

Նգրականացական այս ընդհանուր տեսութիւ-
նից յետոյ, դնենք այստեղ խնդրի կանոնա-
կան վերջնական որոշումն, ամփոփելով մինչև
այժմ վկայաբերուածները Հայաստանեայց ս.
Նկեղեցու մի քաջախրոխտ վարդապետի խօս-
քերով:

«Թէպէտ և Նկեղեցի սուրբ, ասում է ս. Գրի-
գոր Տաթևացին, կարէ բաժանել վասն արգելման-
քն, զի բազում արգելմունք գոն պսակին, որպէս
աղգակցութիւնն հոգեւոր և մարմնաւոր, կամ տկա-
րութիւն ընտելեան, կամ պոռնկութիւնն, կամ
այսահարութիւնն, կամ ծառայութիւնն, կամ բըռ-
նութեամբն, կամ այլ ինչ այսպիսի պատճառ, ո-
րով բաժանին այրն և կինն: Այլ ոչ է պարտ Բռնութիւն
դասին զայն, որ օրինօք լինի պոռնկութեան ընդ «Էր Առ-
դարձ պոռնկաց» Բարդ զի «Էրնէն»»: Սակայն ի մահն
արձակի և քակի շաղկապն պսակին: Եւ կրկին է

շաղկապ պսակին և կրկին է մահն, որ պատասխանի
տայ նոցին այսպէս. զի է շաղկապ հոգեւոր, այսին-
քն սրտիցն, և է շաղկապ մարմնաւոր՝ խառնամբ
սեռիցն. Իսկ և մահն կրկին է, հոգեւոր և մարմնա-
ւոր, հոգեւոր մահուամբ արձակի հոգեւոր շաղկապն.
այն է՝ յորժամ մարդն մեռանի աշխարհի, մտանե-
լով ի կրօնաւորութիւն, Եւ մարմնաւոր շաղկապն
արձակի և քակի մարմնաւոր մահուամբն. վասնորոյ
ոչ է պարտ բաժանել զօրինաւոր պսակն, որքան կեն-
դանի իցեն».*

Ըստ որում և «բազումք են պատճառ արձակե-
լոյ. նախ աղգակցութիւն հոգեւոր կամ մարմնաւոր
կամ օրինաւոր. ք. պոռնկութիւն. Գ. տկարութիւն.
Դ. ընտելեանն է. ծառայութիւնն. Ե. այսահա-
րութիւնն. Զ. անբժշկելի ցուք որպէս գօրութիւն.
Է. թէ յառաջ պոռնկեալ իցեն ընդ միմեանս Ը. թէ
ուխտաւոր լինի այրն կամ սարկաւագ կինն. Գ. ան-

* Գիրք Հարցմանց. էջ. 610, Տես. և Գեորգ Գ. ի
կոնդակը. «ի միտ առցեն քահանայք և ժողովուրդք,
զի ամուսնութիւնն է առն և կնոջ ընկերակցական
անխախտ միաւորութիւն ազատութեամբ և հա-
ւանութեամբ երկոցունց եղեալ, զոր միայն մահն
կարէ լուծանել» «Արարատ» 1875. էջ. 309.

հաւատութիւնն, թէ մինն անհաւատ լինի՝ ոչ պսակի և թէ պսակն քակեսցի. և. թէ խօսեցեալ իցէ թէ նշանեալ, ոչ կարէ առնուլ աղգական նորին, և. թէ ի կրօնաւորութիւն ինչ հրաւիրին այրն կամ կրին, այլ հաւանութեամբ միմեանց արձակեցան: Այսօրիկ են պատճառք արձակման: Եւ վասն այլ ինչ ոչ արձակի: 1

Ուրեմն օրինաւոր ամուսնութեան պսակն անլուծանելի է: Իսկ ապօրինին ինքն ըստ ինքեան լուծուած է: զի չէ կայացած իսկապէս: Օրինաւոր պսակը միմիայն մահուամբ է լուծուում:

Եթէ դասաւորենք ապօրինութեան վերոյիշեալ պատճառներն երկու կարգի մէջ, կստանանք հետեւեալը.

Անվաւերութեան պատճառներ.

1. Ազգակցութիւն կամ չհասութիւն.
2. Նշանադրական չհասութիւն.
3. Անբուժելի տկարութիւն (անկարողութիւն, որով մահացած է մէկը).
4. Բռնութեամբ կայացածը.
5. Պոռնկութիւն (=իրար հետ) պլասակից առաջ:

1 Մեկնութիւն Մատթէի. գրչագիր:

Մահուան դէպքեր.

1. 2. Ուխտաւորութիւն և կրօնաւորութիւն. (երկու ամուսինք կրօնաւորութեան).
3. Անհաւատութիւն.
4. Այսահարութիւն և անկարողութիւն (անբուժելի).
5. Անբուժելի գողութիւն } անմերձեալի
6. Անդարձ անջատումն.
7. Կորստական պոռնկութիւն: 1

Առաջին հինգ պատճառների մէջ ուշադ-

1. «Հրամայէ Քրիստոս թէ «զոր Աստուած զուգեաց և միացոյց՝ մարդ մի մեկնեցէ: Եւ որ զկին իւր արձակէ՝ նա տայ նմա շնալ, եւ թէ այլ մարդ զարձակեալն առնու՝ շնութիւն է նմա: Փակեաց թէ ամենեւին ոչ բաժանի օրհնեալ պսակն մինչ ի մահ: Զի որպէս քահանային օծումն ի Հոգւոյն ոչ բաժանի յաւիտեան, և պսակին օրհնութիւնն՝ որ ի մարմինն է՝ ոչ բաժանի մինչ ի մահ ի մարմնոյն: Իսկ որ խորոց զնէ թէ առանց բանի պոռնկութեան, զայն ցուցանէ որ պատճառաւ իրիք կամ պոռնկութեամբ կամ այլ ինչ յորժամ բաժանին, առանց

Ապաշխարութեան եւ ապա օրինաւոր ամուսնութեան թղթաւորութիւն ստանալու:

լուծեան առնելի է «պարտ հատուցանելու»¹ անկարողութիւնն, լինի այդ սեռական տկարութեամբ թէ անհամաչափութեամբ, որով չի կարող պսակը կայացած համարուել: Միւս դէպքերի մէջ, որոնցում պսակողը ձեռնհաս է իմանալ կամ գիտէ ապօրինութիւնն և պրսակում է, խստիւ պէտք է պատժուի: Բոլոր հինգ պատճառների մասին խօսել ենք: Միայն կրկնում ենք՝ քանի որ բռնութեամբ եղածն, յետոյ յառաջացած անբուժելի այսահարութիւնն, անկարողութիւնն և գողութիւնը հակառակ մէկ ամուսնու կամաց են լինում, ուստի նորան արձակողը պարտաւոր է անպատճառ ապահովել նորա կեանքը նիւթապէս, ինչպէս տեսանք Շահապիվանի ս. Ժողովի կա-

ամուսնութեան մնացեն թէ երկուքն են բաժանման պատճառ, մինչև հաշտեցին: Եւ թէ մինն է պատճառ՝ որեւիցէ թէ այրն և թէ կինն, առանց ամուսնութեան մնացէ, և միւսն զուգեսցի այլոյ որ չէր պատճառ:» Հարցմանց գիրք. էջ 401:

1. Պորնթ. է. 3:

նոններում: Իսկ չհասութեան մասին՝ յետոյ:

Ամբութեան համար պսակը չի կարելի լուծել, վասն զի պսակի նպատակը միմիայն որդեծնութիւնը չէ. և երկրորդ՝ լուծելով կարելի է պատճառ լինել պոռնկութեան: Ս. Գ. Տաթևացին ևս գրում է. «Ձամուկ կինն ոչ է պարտ արձակել, Ասեմ թէ ոչ վասն Գ. պատճառի. նախ զի ոչ գիտեն զպատճառս ամբութեան յառնէն թէ՞ ի կնոջն. երկրորդ՝ զի և Սառայ և Աննա ամուկ էր. երրորդ՝ զի ոչ իւր կամաւ է. չորրորդ՝ թէ պէտ զաւակ ոչ լինի, սակայն ի պոռնկութենէ խորշի»:

Երկրորդ կարգի մէջ՝ ուխտաւորութեամբ և կրօնաւորութեամբ նուիրւում է մարդ (ուխտով կամ հրաւերով) Աստուծոյ և «մեռնում է աշխարհի», միայն թէ այս պէտք է փոխադարձ համաձայնութեամբ լինի ըստ ս. Գրիգոր Լուսաւորչի օրինակին և պէտք է երկուքն էլ հեռանան աշխարհից. այս բարձր առաքինութիւն է մարմնաւորի մահացմամբ, մինչդեռ անհաւատութիւնն ընդհակառակն՝ հոգեւոր կորուստ է մէկ կողակցի: Անբուժելի

այսահարութիւնն ու վարակիչ ցաւերն արդէն մարմնապէս անընդունակ և վտանգաւոր են դարձնում մարդուն իւր կողակցի համար, ըստ որում և մարմնապէս մեռնում է նա: Անդարձ անջատումն ինքն ըստ ինքեան ազատում է կողակցին, իսկ եթէ դարձն անյայտ է՝ 7—10 տարի յետոյ է լինում ամուսնութեան թոյլտուութիւն: Աւերջապէս անուղղելի պոռնըրութիւնը կատարելապէս անհաւատութիւն է և հոգեւոր մահ՝ ըստ այնմ թէ «Պատուական է ամուսնութիւն ամենեւին և սուրբ անկողինք. բայց զշունս և զպոռնիկս դատի Աստուած»: ¹ Այլ և «որ շնայ առ պակասութեան մտաց, կորուստ անձին իւրում ստանայ».² և կամ. «որ պոռնկին՝ յիւր մարմինն մեղանչէ»:³

Այս ամենի լուծիչ պարագան հոգեւոր մա-

1. Եբբ. ԺԳ, 4:

2. Առախ. 2, 32:

3. Ա. Կորնթ. 2, 19:

հըն է. ըստ որում «Որ յուսահատ են ի կենաց անտի և օտարացեալք յԱստուծոյ և յուղիղ վարուց, նոքա են ստուգապէս մեռեալ»:¹ Մինչդեռ հաւատացեալը չի կարող հոգով մեռնել կամ «մեռեալին» գործակից լինել:

Ուրեմն Քրիստոսի վարդապետութիւնից բղխած այն բոլոր արգելմունքներն, որոնք դրուած են Եկեղեցում պսակի սրբութիւնը պահպանելու, որով և ժողովրդի բարոյական ու կենսական երջանկութեան նպաստելու, անհնարին է խախտել. դոցա դէմ դրուած պսակն իրապէս չէ կայանում: Իսկ մէկ ամուսնու ախտերն ու պարագայք (4, 5, 6, 7) որոնք մահացնում են նորան՝ վիրաւորում են և խզում պսակի կապերն միւս ամուսնու հայեցակէտով, որի հաւատքը թոյլ է և սէրն անկայուն, ուստի և Հայոց Եկեղեցին ազատ է կացնում նորան այսինքն աղերսարկու «ար-

1. Յաճախ. էջ. 132:

դար» ամուսնուն, որպէս զի ապաշխարելով և ուղղուելով մի նոր ամուսնութեան մէջ ճշմարիտ հաւատքով սիրող կողակից դառնայ:

Սկայն բարձր վարդապետութիւնը մնում է նոյն. առաքինի ամուսինն երբեք չպէտք է թողնէ իւր կողակցին. իսկ եթէ վերջինս կորած է, նա պէտք է ցմահ սգայ այդ կորուստը և վերստին չամուսնանայ: «Վապեալ ես ի կին, մի՛ խնդրեր արձակել. արձակեալ ես ի կնոջէ, մի՛ խնդրեր կին»: ²

Մի վերջին խնդիր մնում է մեզ որոշելու. արդե՞ք ով է յիշեալ առանձնաշնորհումների իրաւատուն և կամ եկեղեցական արգելմանց հիմունքները կշռադատող և ըստ այնմ նոր հանգամանաց մէջ կարգադրութիւն անողը:

ՇՆՈՐՀԱԶՈՒՐԿ ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԵԱՆ ՎՃՌԱՏՈՒ ԻՐԱՆԱՏԷՐԸ.

Եթէ ուշադրութեամբ քնենք Հայաստանեայց ս. Եկեղեցու հարուստ կանոնադրութիւնը, կտեսնենք որ դարերի ընթացքում դրուած կանոնները լրացնում են իրար, հաստատուելով առաքելոց և Հայոց ս. Հայրերի կանոնական սկզբանց վրայ: Սոր դրուած կանոններն առաւել որոշ են արտայայտում եղած կանոնը, կամ խստացնում են պատիժները կամ թեթեւցնում և կամ հին կանոնական սկզբունքներից օգտուելով՝ նոր հանգամանքների համար կանոններ կազմում: Միայն թէ այդ բոլոր կանոնադրութիւնների մէջ անփոփոխ պահւում են Հայաստանեայց ս. Եկեղեցու դաւանական և բարոյական վարդապետութիւնն: Այլապէս չի էլ կարող լինել, որովհետեւ Եկեղեցին հիմնուած է աստուածային հիմունքների և կամ Աւե-

տարանի վրայ, իսկ նորա առաջնորդողն է միշտ մի և նոյն սուրբ Հոգին:

Այսպէս մեզնից վեց դար առաջ գրում է Կոստանդին Ա. Կաթողիկոսն իւր մի կանոնական կոնդակի մէջ. «Հրաման է այս առաքելագիր, որ ի տարւոյն երեք անգամ առաջնորդք Եկեղեցւոյ ժողովով տեսանեն զկարգս Եկեղեցւոյ, թէ ո՞րպէս ունիցին զսահմանս յաւիտեական՝ զոր Հոգին Սուրբ հաստատեաց, զպահանք ընդ և զէկեղեցւոյ որոնք խել . . . »:

Սիօն Կաթողիկոսը շեշտում է, որ ինքը պարտաւոր է վերահասու լինել «քննել տեսանել զկարգս Եկեղեցւոյ, զոր կանոնացին ս. Հարքն, թէ ո՞րպէս ունիցին առաջնորդք կամ ժողովուրդք Եկեղեցւոյ»: Ընդ նմին և ժողով արաւ «հասարակել զսահմանս օրենսդրութեան ս. Հարքն, իսկ զթերին ընդ ըրարեպաշտութեամբ ի նոյն կանոն մարանել . . . »:

Մերսէս Շինողի Դանայ ժողովը կամենալով մի կանոն դնել, որ անժառանգ հոգեւորականաց կայքն Եկեղեցւոնն է, չգիտէր թէ ինչ կանոն էին ունեցել ս. Հայրերն այդ նկատմամբ, ուստի և վախենում էին թէ մի գաւցէ

* Կիրակոս ԽԱ.

հակառակ ընթանան նոցա, ենթարկուելով մարդկային մոլորութեան: Եւ ահա գրում են իբր ծանօթութիւն. «Արդ՝ այս սահմանագրութիւն Եկեղեցւոյ՝ ի Հերակղէ Հոռոմոց Թագաւորէ, և ի Խոսրոփայ Պարսից արքայէ աւուրցն և այսր եղիցի. իսկ ինչ որ յառաջ քան զնոցա ժամանակն գործեցեալ էր՝ մի շարժեսցի, զի չգիտեմք ինչ հաստատուն, թէ ո՞րպէս կալեալ . . . »:

Մոյն իսկ Շահապիվանի ս. ժողովը փոքր ինչ ծանրացնելով պատիժներն, ասում է. «Ապա թէ որ ընդդէմ եկեալ ասիցէ թէ՝ ի Նիկիական կանոնսն ընդէ՞ր ոչ է այնպէս ծանր եղեալ. վասն զի ոչ ունէր որ ակն թէ այդպիսի մեծամեծ չարիք և ոճիրք յաշխարհի գործիցին, այլ անդէն վաղվադակի մօտակտուր խզէին (զազգախառնութեան) զչար արմատ կորստեան»:

Հայոց ս. Հայրերի այդ մեծ ժողովն չէ ուզում դոյզն ինչ շեղուել նախորդներից և հաստատում է «զկարգն Ս. Գրիգորի և զՄերսիսի և զՍահակայ և զՄաշտոցի . . . »:

Առ այժմ՝ չբազմացնենք այդ ակներև սկզբունքի ապացոյցները. նախընթացում տեսանք և ս. Գ. Մարեկացու վկայութիւնները՝

թէ Եկեղեցու կարգ ու կանոններն անփոփոխելի են*, և այդ բաւական է:

Հայաստանեայց ս. Եկեղեցու կանոնները դնում է այն անձն՝ իւր աթոռակիցների խորհրդածութիւնը լսելով, որ վայելում է ս. Հոգու բոլոր շնորհներն իբրեւ առաքելական յա-

* Ապա «եթէ ի փոփոխելն ձեր ի տեղիաց՝ փոփոխիցէք և զհաւատ ի յայլայլիլն ձեր հանդերձիւ՝ այլայլիցէք և զհայրենի դաւանութիւն և զկրօն ի յուսանիլն ձեր զայլ և այլ լեզուս ուսանիցիք և զայլ և այլ ազանդս ի բաժանիլն ձեր մարմնով ի սեպուհ երկրէ և յօտարանալն ի հայրենեաց, և ի մտանելն ձեր յօտար ազգս և յօտար լեզուս նաև բաժանիցիք և օտարանայցէք մօօք և որտիւք ի նախնեաց ձերոց կանոնաց և աւանդութեանց, ի հայրենեաց ձերոց սովորութեանց և բարոց, և մօռանայցէք զհոգւոր և զմարմնաւոր ծնողս և զերախաւորս ձեր, զեկեղեցիս և զհայրենաւանդ ուխտն ձեր. անկարծիք և ձեզ է պատահելոց՝ որ պատահեցու Իսրայէլացոցն, որք տապաստ անկան յանապատի անդ՝ ըստ ս. Պօղոսի», Սիմէօն Վաթուղիկոս Պարտաւճար. քէ 295:

ջորդ: Այդ անձն է ամենայն Հայոց Վաթուղիկոսն, Թադէոս և Բարդուղիմէոսի Լուսաւորչեան Աթոռի գահակալը՝ նորա իրաւունքները սահմանափակւում են միմիայն Հայոց Եկեղեցու վարդապետութեամբ և ս. Լուսաւորչի առաքելական շաւղի աւանդականութեամբ: Ինչպէս որ ժողով կազմողը Վաթուղիկոսն է, կանոններ հրատարակող, հրամանադրող և հրակողը դարձեալ Վաթուղիկոսն է, այնպէս և Վաթուղիկոսն է Եկեղեցու բարձրագոյն վարդապետն, ուրեմն և իւրաքանչիւր կանոնի բացատրող և իրականացնողն, երաշխաւորող և յանձնարարողը:

Որ ասում ենք թէ ժողովականք խորհրդակիցներ են, այդով չենք ուզում ասել թէ խորհուրդ տուողներ են, այլ նորա խորհելով և քննելով՝ յայտնում են իւրեանց կարծիքներն ըստ իւրեանց թեմերի հանգամանաց՝ որպէս զի Վաթուղիկոսը մարդկայէս նախապատրաստուի Ս. Հոգու թելադրութեան լսելու համար: Առ այժմ չերկարենք մեզ հա-

մար որոշ է այս, որ Կաթողիկոսով է կանոնադրւում, Կաթողիկոսն է կանոնները հրատարակում, Կաթողիկոսն է մէկնում՝ իբրեւ բարձրագոյն վարդապետ, վերջապէս ուրեմն Կաթողիկոսը պէտք է գտնէ ուրիշ հանգամանքներում դրուած կանոնի համաձայնութիւնը նոր հանգամանքների մէջ, քանի որ այդ ևս բարձր վարդապետութեան գործ է: Մի խօսքով «Կաթողիկոսն դէտ և գլուխ և օրէնըսդիր լիցի ժողովրդեանն, ի զըստ բերանոյ նորա վճարեսցի ամենայն ինչ, որպէս Սովսէսին և Ահարոնին էր»¹ ասում է առաքելական կանոնը: Այդ է պատճառն, որ հին ժամանակի կանոնները յայտնի են մեզ միայն Կաթողիկոսաց անուամբ, քանի որ կանոնադրութեան գործի մեծագոյն բեռն ու պատասխանատուութիւնը միայն Կաթողիկոսի վրայ է:

Եթէ դարձնենք մեր խօսքը բացառապէս պսակի վրայ, կտեսնենք որ այդոր բնաւորական և բարոյական հանգամանքներն անթուե-

լի են որքան շատ կանոններ * դրուին, դարձեալ նոր հանգամանքներ կեղնեն, ուրեմն Կաթողիկոսն իբրեւ բարձրագոյն վարդապետ, իբրեւ օծեալ քահանայապետ, իբրեւ օրէնադրութեան իրաւատէր, և իբրեւ բազմաց ձայներ ու կարծիքներ լսող ու Ս. Հոգով վճռահատող, նա միայն կարող է իւրաքանչիւր դէպքի մասին նոր վճիռ տալ համաձայն Եկեղեցու կանոնադրութեան սկզբանց և ուղղիչ բացառութիւնք անել¹: Նա միայն կարող է

*. Որովհետեւ Եկեղեցին կրթող և փրկագործող է ամենատեսակ բնաւորութեամբ մարդկանց, ուստի անկարելի է իւրաքանչիւր պարագայի համար կանոն դնել, Հռովմ. Եկեղեցին, որ բժախնդրութեան հասցրած կանոններ ունի, դարձեալ չէ կարողանում դոցանով բաւականաւ, Նորերս Բրեսլավի իշխան եպիսկոպոս Առնոլդ իսկ մէկ շրջաբերականով ասում է, որ պէտք է ամուսինների գիտակցութիւնը, պարտիքըն ու խիղճը կրթել և պսակի գերբնական խորհրդի տակ խոնարհեցնել և ոչ թէ քաղաքական օրէնքների ենթարկել:

1. Ս. Սինոդի, առաջնորդների և յաջորդների

Ս. Հոգու շնորհով կշռադատել թէ արդեօք այս ու այն վարդապետական այսինքն՝ դաւանական ու բարոյական՝ հիմունքներն, որոնց վրայ հաստատուած են պսակի արդելմունքներն, չեն շօշափւում, և ըստ այնմ՝ կարգադրել, պատժել կամ ազաշխարել տալով ներել, ապօրինին լուծել և կամ կարեւոր դէպքում ազաշխարանքի տակ դնելով վաւերացնել:

Երկրորդ. իւրաքանչիւր ապօրինութեան կամ մահուան լուծումն կապ ունի Եկեղեցու հիմնական սկզբունքների և դաւանանքների հետ. այլ և նոր հանգամանքներն, որոնք կա-

րի իրաւունքներն ու պարտիքները սահմանուած են Գէորգ Գ. Վաթողիկոսի գեղեցիկ կոնդակաց մէջ. տես. «Արարատ» 1875, էջ 307—312, նա ասում է որ ջանք է գործ գնում «ըստ սրբազան պարտուց Հայրապետական պաշտամանս մերոյ՝ հաւատարիմ աւանդապա՛հ լինել սրբազան կարգաց և կանոնաց Հայաստանեայցս Ուղղափառ սուրբ Եկեղեցւոյ...»: էջ 308, Տես. և միւս կոնդակն «Հրահանգ վասն աւագ քահանայից. «Արարատ», 1882, էջ. 88:

լող են առերևոյթ համապատասխանել կանոնին, կարեն շօշափել Եկեղեցու հիմունքն: Եւ որովհետեւ բոլոր կարգադրութեանց մէջ կաթողիկոսն է առաքելական յաջորդականութեամբ հսկողն, որ չլինի թէ այդպիսի մի վրտանգ պատահի, ուստի և նա է պատասխանատու և նա պէտք է կարգադրէ: Հարկաւ նա կարող է տալ կոնդակով որ և իցէ իրաւունքս. Սինոդին կամ առաջնորդներին, սակայն միմիայն իւր երաշխաւ որութեամբ և պատաս-

«Աւագ քահանայն պարտի զգոյշ լինել՝ զի մի չհաս և ապօրինի պսակ գլցեն քահանայք եկեղեցւոյ իւրոյ, ի նկատել զապօրինութիւն ինչ՝ իսկոյն պարտի արգելուլ և անյապաղ գրութեամբ յայտնել Առաջնորդին և Թեմական Ատենին»:

«Աւագ քահանայն պարտ է զգոյշ լինել՝ մի բնաւ պսակ դնել եկեղեց յայլոց ծխոց, խստիւ արգելալ է նաև յայնպիսի դէպս, յորս մին յեկեղեց յամուսնութիւն՝ իցէ ի տեղական ժողովրդեան և միւսն՝ յօտար քաղաքէ կամ ի գիւղէ՝ պարտի անպատճառ վաւերական վկայականս պահանջել յօտարականէն՝ հաստատեալ յԱռաջնորդէ վիճակին օտա-

խանատուութեամբ, իսկ մի այլ Վաթուղիկոս, եթէ այդ պատասխանատուութիւնը յանձն չառնէ, կարէ յետ առնել: Անշուշտ իրաւունք տալը միայն ծանր դէպքերումն է ներքելի, որպէս Վաթուղիկոսի երկարատե հիւանդութեան ժամանակ:

Երրորդ. մէկին ընդ Ռչա հոգեպէս մեռած ճանաչել կարող է միայն Եկեղեցու այն Քահանայապետն, որ ունի վարդապետական և

րականի, յոր վիճակաց և իցէ թէ ի Ռուսաստանէ, թէ ի տաճկաստանէ, թէ ի Պարսկաստանէ և յայլոց տեղեաց, ուղղակի գրել առ Առաջնորդն նոյն վիճակի և տեղեկութիւնս պահանջել ստորագրութեամբ Առաջնորդի իւրոյ քահանայի և համաքաղաքացւոց, մի իշխեսցեն պսակ դնել քահանայք, մինչև ստօսցին զյիշեալ վաւերական վկայականս ստորագրութեամբ քահանայի իւրոյ համաքաղաքացւոյ և աղգակցոց օտարականին՝ հաստատեալ յԱռաջնորդէ վիճակին: Այսպիսի վկայական պահանջի նաև ի պատանեկութենէ անտի պանդխտեալ յօտարականէն, զի մի գուցէ արդէն ամուսնացեալ լիցի օտարականն և ամուսինն կենդանի լիցի:

առաքելական լիառատ շնորհ և որի առաջ խոնարհումէ ազդն իբրև ամբողջութիւն. մանաւանդ որ այդ մեծ պատասխանատուութեան տակ է:

Չորրորդ. եթէ սոսկ իրաւաբանական դարձնենք պսակի խնդիրներն, այդ հակառակ կլինի Աւետարանին և կանոններով անպարփակելի: Վասն զի Աւետարանը իսկապէս չէ ճանաչում պսակի լուծումն, և ըստ այդմ Հայոց Եկեղեցին իւր կանոնական շաւղում աշխատում է կրթել ժողովուրդն, հասունցնել այդ բարձրութեան համար և ներողամտական հնարներով ազատել մոլորուած որդոց վերջնական կորստից: Իսկ փրկադործական այս մեծ գործի տեսուչն և ղեկավարը Վաթուղիկոսն է, իբրև առաքելաշնորհ անսպառ հեղինակութիւն կարգադրութեանց*:

*. Միջին դարերում՝ երբ Հռոմայ պապերը ձգտում էին օգտուել Հայոց քաղաքական կաթոսութիւնից և գերիշխանութիւն ձեռք բերել Վաթուղիկոսի վրայ, պահանջում էին որ Վաթուղիկոսն պը-

Վերջապէս առ հասարակ թէ տպօրինութեան և թէ մահուան պատճառով պսակի լուծումը կարող է որ և իցէ հանդամանքով եղծումն լինել ու խորհրդի նշանակութեան և Ռրիստոսի վարդապետութեան, իսկ դորանով կրատապարտուի Վաթուղիկոսն, ուստի ում վրայ ընկնում է մեծագոյն պարտիքը, նորանն է և իրաւունքը:

Վճռի լրութեան համար Վաթուղիկոսը պէտք ունի մանրամասն քննել հանգամանքներն և մի առ մի արձանագրել տալու. այդ անողն է ու Սինողն, որ և պէտք է իւր խորհրդածութեան արդիւնքն որոշէ կամ սահմանէ (оц едѣлѣть, мѣнѣемъ положить) և ներկայացնէ Վաթուղիկոսին: Վաթուղիկոսը վերստին քննելով այդ բոլորը, կտայ իւր վերջնական վճիռը Հայրապետական կոնդակով կամ

սակի վերաբերեալ հայրապետական իրաւասութեան այստեսակ վճիռներն ու շնորհումները չտար և թողնէր նորան. Այս ի հարկէ մերժուեց, Բայց այդ մասին ուրիշ տեղ:

հաստատական հրամանով: Այդ տեսակ քննութեանց համար անհրաժեշտ են անշուշտ մի քանի տարիներ. անբուժելի հիւանդութեան կամ անկարողութեան վկայականը պէտք է հաստատուած լինի կովկասի բժշկական բաժնի (врачебное отделение) վկայութեամբ: Լուծման իրաւունք խնդրողը պէտք է լինի անպատճառ «արդար» և ոչ թէ մեղաւոր ամուսինը: Մեծ ուշադրութիւն պէտք է դարձնել ի հարկէ, որ զորօր. անկարողութիւնը կամովին յառաջացրած կամ լուծման այլ պատճառները չար նպատակով չլինին առթած: Քննութեան ամբողջ ընթացքում Հայոց ու Եկեղեցին պէտք է գործադրէ իւր դաստիարակչական բոլոր միջոցներն և ապա թէ վճիռ տայ՝ ապաշխարանք նշանակելով:

Գերմանիան տարբեր դաւանութեանց պատկանող ամուսիններին ընդհանուր դատաստանի ենթարկելու համար, ստիպուած մի հակաեկեղեցական քայլ արաւ և սեփականեց կանոնական գործը: Դորանից յառաջա-

ցան ծանր հետևանքներ, որոնց դէմ զրուժէ մի նշանաւոր աստուածաբան. «Կան նաև այնպիսի կապակցութիւններ, որոնց սրբագործումը պետութեան և եկեղեցու կողմից, աւերարկական պէտք է կոչել. Գորանով փչացնում են ժողովրդի մէջ տիրող բարոյական գիտակցութիւնը, մինչդեռ այդ կապահանքին և կամրացնէին՝ լրջութեամբ պահելով բարոյական հայեցակէտերը. Օրէնքը չի կարող բաւական լրանալ այդպիսի իրերի համար, զի անհատական բնաւորութիւն կայ պատահող յարաբերութեանց մէջ և հազուադեպ դէպքերի պատճառով, որոնք անհնար է որոշ կանոնների մէջ գնել Օրէնսգրութիւնը սակայն պարտաւոր է իւր ունեցած բոլոր միջոցները գործ դնել և ձգտել ճշդիւ պահպանելու պսակի սրբութիւնը Քրիստոսի հոգով : «Հիմնուելով մարդկանց խոտարտութեան վրայ՝ ասում են՝ թէ դորան են տեղի տալիս և առանձնաշնորհումն անում, սակայն ամենաթեթեւամիտ և անաստուած մարդկանց ամենաթեթեւամիտ առանձնաշնորհումներ են տալիս և ճանաչում իբր հիմք լուծման զոր. փոխադարձ կամայական համաձայնութիւն, ոչ յանցանքով վատակած անբախտութիւն և ըն» *

*. «1857-ից ի վեր, երբ ամուսնանալու նման օ-

Նա պահանջում է որ այդ եկեղեցական իրաւունքն եկեղեցուն դարձնեն, թէև իւրեանց եկեղեցին սեփական իրաւունք չունի:

Արդ՝ հասկանալի է եկեղեցու դերն, որ եթէ ծառայեցնեն մարդկանց քմահաճութեանց և ժամանակի հանգամանաց, նոր կանոններ նորա զլխին կապելով, այն ժամանակ կանոնադրութեան եկեղեցականութիւն, արարողութիւն և Աւետարան կվերափոխուին: Բայց այդ կապահանքն նա, որ Եկեղեցուն նայում է իբր մի գործիքի վրայ, իբր Ժամանակագր պիտոյքների ծառայող մարդկային հաստատութեան վրայ: Այդպէս մտածող եղել են միշտ, սակայն Հայոց Եկեղեցին զոյութիւն ունի 16 դարեր և ճմարիտ հաւատացողների համար է, որոնք նորա մէջ հոգևոր փրկութիւն են խնդր-

րէնքը ընդունուեցաւ Անգլիայում, ամուսնական կեանքի մէջ բարոյականն ողբալի կերպով ընկած է բարձր դասակարգի մէջ, և ընտանեկան գաղթականութիւնները շատեցել են» ասում է Գլադստոնը:

րում, վերաճնում, լուսաւորում, և երջան-
կութիւն գտնում:

Երբ Կ. Պոլսի «Օրագիր» թերթն ամուսնա-
կան խնդիրներ յարուցանելով՝ այս սկզբանց
դէմ տգիտաբար զառանցումէր, «Սիօն» ամ-
սագիրը շեշտումէր. (1873. էջ. 115). «Օրա-
գիր» տգիտութեան, չասեմք գայթակղութեան,
խիստ ցաւալի օրինակ կընծայէ գրական աշ-
խարհին, երբ ամուսնական կենաց շրջանին
մէջ պատահած զեղծումներն Եկեղեցւոյն կվե-
րադրէ և կկարծէ թէ՝ սոյն զեղծումներն իս-
պառ կանհետին, երբ ամուսնական օրէնքներ
խմբագրուին և Ազգային Ժողովոյ փնտռան-
քովն և Եկեղեցական Համագործար Ժողովոյ, արեւ-
ելն անցնելն վերջը՝ Վեհափառ Կաթողիկոսի «
Եղծումքն փութեան: Օրէնքներ խմբագրելն և
մանաւանդ վաւերացնելն խիստ դիւրին գործ
է, բայց օրինաց խմբագրութիւնն ամենեւին
ապահով երաշխաւորութիւն չէ ամուսնական
կենաց բարւոքման: Ուրեմն ամուսնական կե-
նաց ճշմարիտ բարւոքման արմատն ոչ թէ օրի-

նաց խմբագրութեան, այլ դաստիարակութեան
և կրթութեան մէջ որոնելու է, և այն Աւետա-
րանի դաստիարակութեան, Եկեղեցւոյ քրիս-
տոնէական կենարար սկզբանց կրթութեան, և
ոչ թէ այժմեան դպրոցաց մէջ աւանդուած
երևութական և աչքակապ կրթութեան մէջ,
որ քրիստոնէական դաստիարակութեան հա-
կապատկերն է ամենայն մասամբ և հետևա-
պէս անկրթութիւն՝ քան թէ կրթութիւն....
«Օրագիր», եթէ ժամանակի յառաջադիմու-
թեան հետ ընթացած լինէր և իմանար, որ
ամուսնական նոր օրէնքներ հաստատող ազգերն
իսկ, իրենց օրէնքներէն յուսահատելով՝ սկը-
սած են ընտանեկան և ընկերական կենաց
բարւոքման համար բազմահատոր հրահանգիչ
մատեններ հրատարակել և ամեն եղծմանց,
ամեն հիւանդութեանց միակ դարմանն ճշմա-
րիտ դաստիարակութիւնն հռչակել: «Օրագիր»
անշուշտ լուսաւոր աշխարհի ընտիր խորհր-
դածութիւններն կջանար քաղուածել և իւր
ազգին հաղորդել, քան թէ Եկեղեցւոյ դէմ

զինիլ ու ամուսնական նոր օրէնսդրութեան խնդիր յարուցանել, և անհմուտ բժշկի նման այնպիսի դեղ առաջարկել, որ աւելի մահացուցիչ է քան թէ կենդանացուցիչ»:

....«Եկեղեցին, եթէ ամուսնութեան նկատմամբ բազմաթիւ օրէնքներ չէ սահմանած, իւր միակ նպատակն եղած է սիրոյ սոյն միակ օրէնքն թաղաւորեցնել, որ լրումն է ամենայն օրինաց և մարգարէից: Եկեղեցւոյ բռնած ընթացքն խիստ օրինաւոր է և անմոլար: Ուստի եթէ նոր օրինաց խմբագրութեան սիրահարներն շատ զմայլին իրենց օրէնքներով և համարձակին Եկեղեցւոյ անուամբ Եկեղեցւոյ մէջ մոլծանել, կարծեմ թէ Եկեղեցին կատկուի ասել այդ օրինականներուն—«Չեր նոր օրէնքներով, ձեր քաղաքական օրինապահութեամբ, մի մոտէք իմ ծոցս. վասն զի ես անօրէն չեմ, ես Օրինադիրք ունիմ, այն է ԱՆԵՏԱՐԱՆ. փոխանակ նոր օրէնքներ խմբագրելու, իմ օրէնքներս ուսէք և այն շատ է ձեզ»:

Այս բաւ է. «Ամենայն ինչ սուրբ է սրբոց,

բայց պղծոցն և անհաւատից ոչինչ է սուրբ, այլ պղծեալ միտք և խորհուրդք նոցա: Խոստանան զիտել զԱստուած, և գործովք իւրեանց ուրանան....»*:

Է

ՀԱՍՈՒԹԻՒՆՆ

Ը Ս Տ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

է պսակի խորհրդի էութեան և թէ Աւետարանի հիմնական ճշմարտութեանց հետ սերտ կապ ունի չհասութեան սկզբունքը: Հասութիւնը պըսակի արդեւքների մէջ նշանաւոր տեղ է բռնում: որ և դրաւ Աստուած այն օրից, երբ հաստատեց ամուսնութեան խորհուրդը: Մախա-

մարդի ամուսնութեան իրազործուելուց յետոյ ասուած է. «Ասան այնորիկ թողցէ այր զհայր իւր և զմայր իւր, և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ, և եղիցին երկոքեան ի մարմին մի»: ¹ Ուրեմն պսակուողը պէտք է թողնէ ազգային տունն և ուրիշ տնից առնէ իւր ամուսինը: Այդ ի հարկէ այն ժամանակից կստանար իւր իրազործումն, երբ զանազան ընտանիքներ հետըզհետէ սկսէին տարբերուել իրարից. այդ տեղ միայն սկզբունքն է արտայայտուած այն շրջանում: երբ դեռ միմիայն ծնողներն և որդիներն էին ընտանիք կազմելու: Այդ սկզբունքը պէտք է անշուշտ իւր կատարելութիւնն ստանար քրիստոնէութեան մէջ:

Հայաստանեայց Եկեղեցին ունի չհասութեան կանոն, իւր սկզբնաւորութեան օրերից սկսեալ և ահա երկար դարերի ընթացքում գործադրուում է: Այդ կանոնը մեծամեծ վէ-

ձերի առարկայ է, վասն զի այժմ այլընդայ-
լոյ են հասկանում ուստի հարկ է որոշել՝

Նախ թէ ինչ սկզբանց վրայ է հաստա-
տուած չհասութեան կանոնը.

Բ. Թէ որո՞նք են նախնեաց կանոնները.

Գ. Թէ ի՞նչ կանոնով պէտք է ընթա-
նանք:

Ա. Չհասութեան արգելքն հիմնական սկզբ-
բունքը քրիստոնէական սէրն է: Սիրոյ պա-
տուիրանն այնքան մեծ տեղ է բռնում Քրիս-
տոսի վարդապետութեան մէջ, որ ոչ մի ա-
ռաքելական եկեղեցի չի կարող թոյլատրել
մի որ և իցէ կարգ դորա հակառակ սկզբուն-
քի վրայ հաստատուած*: Նկեղեցու ձգտումն
է ընդարձակել ընկերական սիրոյ յարաբերու-

*. «Եթէ ջամբիցեմ զամենայն ինչս իմ աղքա-
տաց) և մատնիցեմ զմարմինս իմ յայրումն, և սէր
ոչ ունիցիմ ոչ ինչ օգտիմ»: «Եթէ զլեզուս մարդ-
կան խօսիցիմ և զհրեշտակաց) և սէր ոչ ունիցիմ,
եղէ ես իբրև զպղինձ, որ հնչէ, կամ իբրև զծընծ-
ղայս, որ ղօղանջին»: Կորնթ. ԺԳ, 31:

թեան սահմաններն և որքան կարելի է՝ ա-
ռաւել մեծ շրջանում կապակցել հաւատա-
ցողներին:

Եթէ Նկեղեցին իւր բոլոր միջոցները դոր-
ժադրէ միմիայն եղբայրների կամ ազգական-
ների մէջ սէր հաստատելու, նա ընդարձակած
չի լինիլ սիրոյ կապակցութեան սահմանները,
վասն զի ազգականք արդէն ունին սիրոյ մէկ
և զուցէ շատ հիմաքարեր, որպէս արիւնակ-
ցութիւն, ընդհանուր պատիւ, յարաբերու-
թեան յաճախումն ևլն. և ուրեմն նա միայն
եղած և խախտուածը կհաստատէ: Նա պէտք
է իւր միջոցներով սիրոյ նոր կապեր կռէ, որ-
պէս զի օր ըստ օրէ առաւելանայ այն մարդ-
կանց թիւն, որոնք սիրոյ մի շղթայով յե-
րիւրուում են:

Հզօր և անխզելի են Նկեղեցու դրած կա-
պերը, վասն զի դոքա թէ հոգևոր են և թէ
մարմնաւոր միանգամայն, ուստի, և ոչ մի ու-
րիշ հաստատութեան կապեր չեն կարող այն-
պէս ամուր լինել և բարերար հետեանքներով

առատ) որքան այդ աստուածային հաստատութիւնը: Ի՞նչ կարող է բռնել Նկեղեցու տեղն, երբ մի ազգի լեզուական, երկրային, արիւնակցական, բնաւորական և այլ կապերը պսակուում են նաև ճշմարիտ հաւատքի միութեամբ, տալով նորան ամրութեան համար ազգային բնորոշ արտայայտութիւն: Եւ ի՞նչ կարող է փոխարինել նորան, երբ ամբողջ մարդկութեան միութեան համար ևս տալիս է մէկ ամուր կապ «քրիստոնէութիւն» բառի արտայայտած սկզբունքով, որ բնաւորուելով իւրաքանչիւր ազգի կեանքի մէջ, միանգամայն և հանրամարդկային է: Ամարիտ քրիստոնէութիւնն օղակ է կազմում իւրաքանչիւր ազգի միահուն կապակցութեան համար և այդ ազգերի բոլոր օղակները կապկպում է և դարձնում՝ ընդհանուր մարդկութիւնը պարունակող՝ մի շղթայ: Մարդկութեան բաղկացուցիչ տարրն ազգն է, ազգիները — համայնքն, իսկ համայնքինն — ընտանիքը: Քրիստոնէութիւնն այստեղից է սկսում իւր այդ աստուածային սիրոյ շղթան հիւսել:

Սիրոյ այդ հիւսուածքի հիմնական հանգոյցը պսակն է, որ արգելուելով մօտաւոր ազգականների մէջ, կայանում է հեռաւորների կապակցութեամբ և ընդլայնում է սիրոյ շրջանը: Ուշափ մօտաւոր ազգականաց մէջ տըրուի սիրոյ այդ հիմնաքարն, այնքան սղուում է սէրը, կարճուում է և հզօր զարկ է տալիս եսականութեան զարգացման:

«Եթէ սիրիցէք զայնոսիկ, որ սիրենն զձեզ, զի՞նչ վարձք իցեն. ո՞չ ապաքէն և մաքսաւորք զնոյն գործեն»*. ասում է սիրոյ քարոզիչն ու սիրողութեան կատարեալ օրինակը: Նա պատուիրում է՝ «Սիրեցէք զթշնամիս ձեր, օրհնեցէք զանիծիչս ձեր» իսկ թշնամութեան և ատելութեան վերացման քանի՜ քանի՜ նպաստաւոր են հանդիսանում ամուսնակցական կապերը: Նոյնը չէր լինիլ և ատելութեան աւելի զարկ կտար ամուսնութիւնն, եթէ միայն մօտաւոր ազգականների մէջ սահ-

*. Մատթ. Ե. 44.

մանափակուէր. այն ժամանակ սէրը միայն ազգականների մէջ զոյուլթիւն կունենար, այսինքն որոնց մէջ սահմանափակուում է ամուսնութեան ասպարէզը, մինչդեռ սիրոյ ամենաբարձր աստիճանն իրական կեանքում՝ ամուսնութեան մէջ է ստանում իւր պսակը:

Ուրեմն որքան երկարացնենք այն կապն, որ սիրոյ ամենազօրեղ աստիճանն է պարունակում իւր մէջ, այնքան ընդարձակած կլինինք և սիրոյ շրջանն ու սահմանը: Մինչդեռ որքան կարճենք, անյքան կսահմանափակենք և ընդ նմին զարկ կտանք եսապաշտութեան:

Հռչակաւոր գերման իրաւաբան, արդարադատութեան գաղտնի խորհրդական պրօֆեսոր Ֆոն Շուլտէ՝ խօսելով պսակի այն մեծ նշանակութեան վրայ, որ սահմանուած է նախախնամութիւնից՝ ընտանիքին՝ մանաւանդ ազգակցական և ընկերական սիրոյ վերայ ընդարձակման համար, պատմէ «Արգարե պէտք է ոչ միայն մէկ ընտանիքի անդամներն, այլ մարդկանց առաւել մեծ թիւ սերտ սիրոյ մէջ

ամփոփուի, որպէս զի սիրոյ կապերն ընդլայնուին, և նոր անդամոց միանալով, վատ տարրերն արտաքսուին ու նոր, լաւ և կենսազօր տարրեր ներս պատուաստուին: Իսկ եթէ ամուսնութիւններ լինին միեւնոյն ընտանիքի անդամոց մէջ, որոնք դեռ կատարելապէս զիտակից են սիրոյ սերտ կապին, այն ժամանակ ամեն մէկն իւր անձի մէջ շատ կապեր միացնելով, կտրուում, հեռանում է միացեալներից և դուրս բնական հետեանքն է եսապաշտութիւնը: Այսպիսով աշխարհի բարոյական կարգապահանջ է ներկայանում՝ մօտիկ ազգականաց հանաց ամուսնութեան արգելքն, որ թէև անհաւասար ծաւալով, բոլոր՝ ոչ լիովին ապականուած՝ ազգերի մէջ ճանաչուած էր, սակայն քրիստոնէութեան մէջ պէտք էր անհրաժեշտապէս մեծ նշանակութիւն ստանար»:

Արդ՝ Աւետարանը քարոզում է որ Աստուած սէր է, որ տեղ սէր կայ, այն տեղ է Աստուած. պարզ է ուրեմն որ Հայաստանեայց Եկեղեցում

այն պսակը կվայելէ լիակատար օրհնութիւն, որ ամփոփում է իւր մէջ աստուածային սիրոյ ամենահիմնական սկզբունքը¹: Կամ ուրիշ կերպ ասած՝ այն պսակն է Աւետարանի ոգուն համաձայն, որ ամենից շատ զարկ է տալիս սիրոյ շրջանի ընդարձակման:

Ահա այս սկզբունքն է շեշտում 'Լ Ս. Մ. Շնորհալին՝ ասելով. «Եւ քանզի ամենայն փոյթ Աստուծոյ և աստուածայնոցն յաղագս սիրելոյ է զմիմիանս մարդկան, վասն այսօրիկ իրաւունս համարեցան, որք Հոգւովն օրինադրեցին, զօտարացեալսն ի միմեանց միանալ սիրով ամուսնութեանն կապակցութեամբ» իսկ զմերձաւորսն արեամբ բաւական վարկան համազակցութեամբն միայն ունել զհաղորդութիւն սիրոյ առ իրեարս»:

«Եւ այս է առաջին պատճառ ոչ տալոյ թոյլ

1. Սէր «ոչ յանդգնի, ոչ խնդրէ զիւր, ոչ գրգռուի, ոչ խորհի դէպր, ոչ խնդայ ընդ անիրաւութիւն, այլ խնդայ ընդ ստուգութիւն» 1. Կորնթ ԺԳ, 5.

համացեղիցն ամուսնութեան. եւ և այլք յովք՝ զորս իմաստնոցն թողաք քննել»¹:

Սիրոյ այդ սկզբունքից բխում են արդէն և այլ պարագայք այսպէս զոր օր. սրբազգացութիւնը մօտիկ ազգականաց մէջ, ըստ սրում ազգականաց մօտաւոր և յաճախուող յարաբերութեամբն ապահովուած կլինի զանազան ազգապղծութիւններից: Այսպէս և առողջ սերունդ ունենալու համար՝ առաւել հիմք ունինք յուսալու ազգախառնութիւններից հեռու ամուսնութեանց վրայ, վասն զի բազմութիւ բժշկական օրինակներ ցոյց են տալիս, որ ազգախառնութեան սերունդը թոյլ և ական է լինում մարմնապէս և հոգեպէս, այլ և թերակատար ծրնունդներ յաճախ են պատահում, այն է՝ խուլ, ձեռնատ և ըն. որպէս Անգլիայում, Ֆրանսիայում: Մինչև անպամ մարդկանց անձնական պահանջում են աւելի և աւելի շահերը շատացնել նորանոր բարեկամաց թիւն և ոչ թէ

ունեցածներին շղթայով վերստին կապկըպուելի:

Բայց թողնելով վերջին կէտերը, կշռտենք սրբազգացութիւնը, վասն զի այդ մեծ կախումն ունի սիրոյ սկզբունքից: Ազգականութեան կապըն, Աստուծոյ շնորհումն սէրն է. այդ սէրն եղբայրական սուրբ սէր է. թողնել այդ և ամուսնական կապակցութեամբ սիրել՝ նշանակում է արհամարհել այդ սուրբ սէրն և փոխարինել խառնակութեան սիրով, քանի որ առաջինն առաւել բարձր առաքինութիւն է քան երկրորդը:

Ահա տեսնում ենք որ մինչև անգամ հին ուխտում սրբութիւնն առանձնապէս պահանջուում է ազգականներից: Այնտեղ Աստուած հրամայում է հեռու կենալ հեթանոսական պղծութիւններից և իւր սուրբ անունը չպըղծել ազգախառնութիւններով: Նա պատուիրում է, «ըստ ամենայն զնացից երկրին եզիպտացւոց՝ յորում պանդխտեցարուք՝ մի առնիցէք, և ըստ զնացից երկրին քանանացւոց՝

յոր ես աարայց զձեզ՝ մի առնիցէք, և ըստ օրինաց նոցա մի զնայցէք»¹: Եւ թուելով այն ապօրինութիւնք, որոնք օտարներից մշտնում էին Հրէից մէջ, ասում է. «Եւ մի՛ պըղծիցիք այնու ամենայնիւ. զի այնու ամենայնիւ պղծեցան ազգքն, զոր ես մերժեցից յերեսաց ձերոց, և եղև զարշելի երկիրն . . . »²: Այդ ազգապղծողներին մինչև անգամ քարկոծելու և այրելու հրաման է տրուում³:

Մովսիսական օրէնքը մի առ մի արգելում է այն ազգախառնութիւնք, որոնք մտել էին հեթանոսական սովորութիւններից Հրէից մէջ⁴: Այնտեղ միանգամ ընդ միշտ արգելուում է ամուսնութիւնն ազգականաց մէջ, բայց մինչև ո՞ր աստիճանը՝ յայտնի չէ: Յիշուում են խորթ մայր, հօրաքոյր, մօրաքոյր, հօրեղբօր կին, քոյր և խորթ քոյր, եղբօր արձակած կինը,

1. Դ. և Թ. 3. 2. Անգ. 24, տես. և Ի, 23, Բ. Օր. Ի. 20, 22, եզեկ. ԻԲ, 10. 3. Դ. և Թ. Ի, 11 և Ի, 4. Դ. և Թ. ԺԸ, 7—18, Ի, 11 և Ի, 14, 17. 19—21, և. Օր. Ի. 20, 22 և Ի,

որդու կինը, որդու աղջիկ—նոյն և կնոջ կողմից, մայր և աղջիկ միաժամանակ և երկու քոյրեր միանգամայն:

Այս յիշատակութիւնը լիակատար չէ՝ երևում է նոյն իսկ նորանից, որ հօր և իւր աղջկայ ամուսնութեան արգելքը չէ յիշուած, թէև գիտենք որ չէր կարող ընդունուիլ¹: Միւս կողմից այդ օրէնքին հակառակ դէպքեր էլ լինում էին, որպէս եղբօր և քրոջ², կամ երկու եղբայրների որդւոց մէջ³: Ուրեմն Մովսիսական օրէնքի մէջ ոչ թէ մէկ լիակատար օրէնք է տրուում այլ միայն սկզբունքը՝ թէ ազգականների մէջ ամուսնութիւն չպէտք է լինի և այդ միայն հեթանոսական նորամուտ սովորութեանց, որոնք լրացրին այդ օրէնքի պակասութիւնները, զոր օր. վել ցնելով՝ եղբօր մահից յետոյ նուին (հարսին) առնելն, որ ըստ Մովսիսական օրինաց ոչ միայն թոյլատրուած էր, այլ և հրամայուած էր⁴:

1. Տես. Ծննդ. ԺԹ, 31 ևն.

2. Բ. Թադս ԺԳ, 13. 5. Ա. Մնաց. ԻԳ, 22.

4. Բ. Օր. ԻԵ, 5—10. Մատթ. ԻԲ, 23.

Նոյն սկզբունքը պահպանուեց և քրիստոնէութեան սկզբի օրերում: Պօղոս առաքեալն ուղղակի պոռնկութիւն է անուանում ազգախառնութիւնը: Մինչև անգամ համեմատութեամբ է դատապարտում ասելով՝ «այնպիսի պոռնկութիւն՝ որ ոչ և ի հեթանոսս. որպէս թէ գլին հօր իւրոյ ունել»: Այդ այն աստիճան դատապարտելի է համարում, որ մինչև անգամ որոշում է «Մատնել զայնպիսին ստանայի ի սատակումն մարմնոյ, զի ոգին ասորեսցի յաւուրն Տեառն մերոյ Յիսուսի Գրիստոսի»:

Ուրեմն քրիստոնէութեան մէջ ևս ազգականների ամուսնութիւնն արգելուած է սկզբունքով²: Այն որ հին ուխտի մէջ պղծութիւն է համարուում՝ Աստուծոյ սուրբ անուան համար և արգելուում պէտք է անպաճառ իւր կատարեալ և որոշ արգելքին հանդիպէր նոր ուխտի մէջ: Պօղոս առաքեալը

1. Ա. Կոր. Ե. 1—5. 2. Տես. և Մատթ. ԺԳ,

4. Մարկ 2, 17.

յիշուժէ միայն իւր օրով պատահած դէպքը՝ սակայն երբ քրիստոնէական եկեղեցիները հետզհետէ կազմակերպուեցան, այնուհետեւ արդէն առաքելական աւանդութեան որոշ արտայայտութիւն պէտք է տային:

Այժմ տեսնենք թէ ի՞նչ կանոնով էր վարուում Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցին:

Բ. Հայաստանեայց եկեղեցին՝ ինչպէս և քրիստոնէական միւս եկեղեցիք, վարուժ էր իւր ընթացքն առաքելական աւանդութեանց համաձայն: Մեզ յայտնի է, որ առաքեալք հիմնելով եկեղեցիներ, երբ որ պէտք էր լինում՝ գրում էին թղթեր և պատուէրներ տալիս՝ սակայն յաճախ բերանացի էին աւանդում: Ինչ որ կարեւոր էր: Պարզ բան է, որ նոցա յաջորդներն ևս այնքան ժամանակ կշարունակէին բերանացի աւանդութեամբ կառավարուել, մինչև որ եկեղեցին ընդարձակուէր և պէտք զգացուէր այդ աւանդութեան հիմնական կէտերի արձանագրութեան:

Հայաստանեայց եկեղեցին կենսակից լինե-

լով Ասորոց եկեղեցուն, ունէր դորա հետ իւր ընդհանուր աւանդութիւնք, որոնք և յետոյ գրերի գիւտի ժամանակ թարգմանուեցան Հայերէնի կամ անփոփոխապէս և կամ ըստ սեփական աւանդութեանց ձևակերպուելով և Հայոց եկեղեցուն օգտակար դառնալով*:

Այն հիմնական աւանդութիւնք, որոնք Ասորոց և Հայոց ս. Հայրերի միջոցով խմբագրուեցան և Հայաստ. եկեղեցու հիմնաքար դարձան, կոչուում են «Առաքելական կանոններ»: Պոցա խմբագրողներ են առաքելական ս. Հայրերն, որպէս յիշուում է. «Եւ արդ այսուհետեւ ամենայն ինչ որ խօսեցաւ ի Տեառնէ ի ձեռն առաքելոց, և առաքեալքն աւանդեցին աշակերտաց իւրեանց, և եղև հաւատարիմ և

*. Հայաստանեայց եկեղեցին երբէք հեղինակութիւն չէ դարձրել օտար կանոններն իւր մէջ, առանց ըստ սեփական առաքելական աւանդութեանց և ըստ իւր կազմակերպութեան ձևակերպելու: Վասնորոյ և ուրիշ կանոններ չէր ընդունում առանց իւր բարձրագոյն կանոնագրութեամբ հաստատուելու:

ընդունելի յամենայն կողմանս . . . »: Ըստ որում և դոցանից իւրաքանչիւր կանոն սկըսուում է «Վարդեցին առաքելալքն և եղին հաստատութեամբ» խօսքերով:

Ուրեմն նոյն իսկ այդ կանոնները վկայում են թէ դոքա առաքելական աւանդութիւններ են, որոնք ս. Հայրերի համար մնացել են հաստատուն սկզբունքներ եկեղեցական կարգ ու կանոնների մէջ:

Հայաստանեայց Եկեղեցին ընթացել է սկըգրից այդ առաքելական աւանդութեամբ, որպէս և Շահապիվանի Ժողովն ասում է իւր կանոնների մէջ, «առաքելական և նիկիական կանոնքն հաստատուն կացցեն», ըստ որում և «որ ինչ պիտոյ է ի լրութիւն ի նոյն կանոնս և մանաւանդ ի մէջ տանս Թորդոմայ և կողմանց արեւելեացս՝ ապա կարգեցին . . . »:

Այդ կանոնք Հայոց Եկեղեցու առաքելական աւանդութեան նախնական կանոններն էին, ուստի և Շահապիվանի Ժողովը հրամայելով որ դոքա հաստատուն պահուին, իւր

նոր կանոններով ևս ցոյց է տալիս թէ որքան ընդհանրացած են եղել դոքա. Ժողովը մինչև անգամ յաճախ դոցա ոճերն ու դարձուածքներն է յիրարկում՝ յարակից Ս. Գրքի դարձուածքներին և ասացուածքներին:

Այդ, դոյն աւանդական կանոնաց մէջ զըստնում ենք մեր Եկեղեցու հիմնական կանոնը Հաստութեան մասին, որ անշուշտ Ներսէս Մեծի օրով ակնարկուած և Աշտիշատի Ժողովով կրկնուած կանոնն է եղել. «լինիցին ամուսնութիւն օրինաւորք . . . : փախչել աւելի ի մերձաւոր և յազգին տոհմակից խառնակութեան ամուսնութենէն, և մանաւանդ ի մերձաւորական նուոց, և որ գամ մի այսմ նման լեալ էր ինչ»¹:

1. Փաւստ. Բիւզ. IV, Գ: Տես և Աբրահամ Կաթողիկոսի Թուղթն առ Մ. Գոշի. «Հարկեցաք գըրել—պինդ ունել զպատուէր Հոգւոյն սրբոյ ի ձեռն օրինաց և մարգարէից, զորս առաքելական կանոնադրութեամբ հաստատեցին սուրբ և ուղղափառ վարդապետք»:

Առաքելական աւանդութեան Լի. կանոնում ասուած է. «Կարգեցին առաքեալքն և եղին հաստատութեամբ, եթէ ի սկզբանէ զուգեաց ամուսնութեամբ զմարդն և օգնական արար միմեանց և օրհնեաց զնոսա. նոյնպէս սահմանեալ և հաստատեալ հրաման առաքելական՝ սրբութեամբ զուգել յամուսնութիւն և օրինօք՝ ի ձեռն աջոյ քահանայութեան և օրհնութեամբ զուգեսցին»։ Ապա բերելով Մոսսիսական հրամանը, շեշտում է.

«Նոյնպէս սահմանեալ առաքելական կանովնաց՝ մարդ ոք մարդ առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ մի՝ մերձեսցի, կամ շնութեամբ կամ ամուսնութեամբ մինչև ի չորրորդ զարմն՝ չունի իշխանութիւն առնել»¹։

Հայաստանեայց Եկեղեցու սեփական այս կանոնը հաստատուն սկզբունք է այդ խնդրում։

• 1 «Ի ձեռն Կղեմայ, ԺԷ. կանոնը թէ «Որոյ երկուս քորս առեալ է և կամ քեռորդի, ոչ կարէ ժառանգաւոր լինել»։ Ընդհանուր արժէք չունի, այ պատահած դէպքերի դէմ է։

այնպէս որ երկրորդ ծնունդում ամուսնացողներն և նոցա զաւակները զրկուում են քահանայական արժանիքից։ Ոսկ զպոռնկորդիս և որ յերկրորդացն են՝ ասում է Ս. Սահակ, նոցին հաւասար մինչև յերրորդ ծնունդ, ըստ առաջին կանոնացն հեռի կացցեն ի կարգէն և ի շնորհացն, զի պարկեշտ և սուրբ աներկեան եղիցի ուխտ պաշտօնէից Աստուծոյ»։ Այս կանոնը ցոյց է տալիս թէ ինչ մեծ նշանակութիւն ունի այդ սկզբունքը Եկեղեցու համար։ Առաքելական կանոնը կրկնում է վերստին Շահապիվանի ս. ժողովում։ Այնտեղ կարդում ենք. «Որ զազգական կին առնէ՝ այս պղծութիւն և զարշանք յայտնի լիցի, և անուանեսցի մի՝ ի միջի ձերում, զի մի ոք ընդ աղտախանս յարգանդի մարմնոյ իւրոյ խառնակեսցի ըստ սովորութեան հեթանոսաց և անաստուած ամբարիշտ ազգացն, զոր հրաման առեալ մեծ օրէնուեսոյց մարդարէին Մովսիսի ի Կենարարէն թէ՝ պատուիրեա՝ որդւոցըն Խորայէլի, մարդ ոք մարդ մի՝ մերձեսցի

առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ՝
յայտնել զառականս նոցա, և յանէծսն գրէր
Մովսէս թէ անիծեալ որ ննջիցէ ընդ ազգա-
կանի արեան իւրոյ:

Արդ մի՛ ոք որ զաստուածպաշտութիւն և
զքրիստոնէութիւն զգեցեալ և զտէրունական
միլտութիւն զկնիք և զդրոշմ՝ զարքունական,
զքոյր կամ զքեռորդի կամ զեղբօրորդի կամ
զհօրաքոյր, կամ զայլ ոք յազգի անդ իւրում
մինչև ի չորրորդ ծնունդն կին զոք մի՛ իշխես-
ցէ առնել, զի մի՛ պատառումն եղիցի սուրբ
հաւատոյն, քանզի բարկութիւն անձին իւ-
րում գանձէ այնպիսին: Որդի անօրինի թե-
րակատար եղիցի և զաւակ անօրէն անկողնոց
մի՛ բողբոջեացի. զի թէ զկին եղբօր իւրոյ՝
մեծի մարգարէին և Վարապետի Յովհաննու
գլուխն կտրեցաւ, ապա զինչ ևս աղէտս չը-
համարեսցուք, որ զազգական իւր կին առնէ,
զոր ոչ հրամայեն օրէնքն քրիստոսականք և
սուրբ առաքեալքն՝ աշակերտքն Քրիստոսի:

Արդ եթէ ոք ընդդիմացեալ օրինացս և

հաստատեալ կանոնիս, և ամբարշտեալ ի հե-
թանոսութիւն և ի հրէութիւն կործանեսցի,
ընդ նոսին եղիցի և բաժին նորա և ի Սրբոյ
Եկեղեցւոյ օտարացեալ եղիցի.....»:¹

Տեսնում ենք որ Շահապիւլանի ժողովը հիմ-
նուում է տաքերոց հրամանի վրայ և բացէ
ի բաց արգելում է ամուսնութիւնն «մինչև ի
չորրորդ ծնունդն», որին հակառակ ընթա-
յողներին սոսկալի պատիժներ է նշանակում
և նշովում: Անշուշտ այդ «մինչև ի չորրորդ
ծնունդն» խօսքը Հայոց համար բոլորովին հաս-
կանալի արտայայտութիւն է եղել և բացատ-
րութեան կարօտ չէր:

1. Դորա նախընթաց կանոնն էլ ասում է... Եթէ
ոք զկին Հօր իւրոյ ունիցի, ոչ ընդունի զնա կա-
նոնս և ի ս. եկեղեցի նա մի՛ մտցէ և յամենայն
ժողովս, նշովեալ լիցի մինչև դարձցի և ապաշխա-
րեսցէ... Եթէ հայր զորդւոյ կին ունիցի, կամ եղ-
բայր զեղբօր, նոյն պատուհաս և նշովք լիցին, այլ
զջերմ հարազատի և զազգականի զկին ոք մի իշ-
խեսցէ ունել ի կնութեան...» Այս կանոնը յա-
ճախ կրկնուում է այլ կանոնագրութեանց մէջ:

Մոյն հիմնական կանոնը յիշատակուում է և Ներսէս Բ. Աշտարակեցու պատժական կանոնաց մէջ, որ տեղ ասուած է.

« Վասն զաղգական կին առնելոյ զերրորդն 1

1. Կանոնագրքերից շատերի մէջ գրուած է « զե. երգն մի իշխեսցէ », սակայն այդ հին սխալ պէտք է համարել. վասն զի նախ որ զօրան հետեւում է « և զչորրորդն », ամ ողջ բառով գրուած և ուրեմն առաջինն էլ բաւական կլինի և ոչ դասական թուով. Երկրորդ՝ եթէ հինգերորդը արգելուած լինի՝ մի-միայն չորրորդը չի կարող ընդ ապաշխարանօք լինել. Երրորդ՝ չորրորդի և երրորդի կանոնազանցութեան դէմ կարգադրութիւն է անում. Բնչպէս կարող էր հինգերորդի համար ոչինչ չասել՝ թէ արգելուած էր. Սխալը յառաջացել է « ե. » տառի առանձին կարգաւորւոց և ըստ երևոյթին շատ հին է. Իսկ եթէ ուղիղ համարենք « զհինգերորդն », այն ժամանակ այդ պէտք է բացատրուի թէ հինգերորդը դժուարութեամբ թոյլատրել, որպէս զի կանոնազանցութիւնը դիւրաւ չկատարուի:

Սակայն ես հետեւում եմ տրամաբանական իմաստին և մանաւանդ մի մագաղաթեայ հին օրինակի ընթերցուածքին. այս օրինակը գեղեցիկ ընթերց-

մի՛ իշխեսցէ և զչորրորդն ապաշխարեսցէ և երրորդքն մեկնեսցին և ապաշխարեսցեն »:

Բայց երբ որ այս կանոնը ժամանակի ընթացքում աչքաթող արին, Սիոն Կաթողիկոսը ստիպուեց վերստին նորոգել այդ հրամանն, ըստ որում և Պարտաւի ժողովի (768?) որոշմանց մէջ կանոնադրում է.

« Յառաջն առաջին սուրբ հարքն յիւրեանց ժամանակս արգելին զազատս և զանազատս յարեան մերձաւորութենէ. այժմ առ մեօք լուծեալ տեսանեմք՝ մանաւանդ ազատաց՝ զկանոնս. հարցն, զի անխտիր խառնին ընդ իւրեանց մերձաւորսն անկարգ ամուսնութեամբ զուգեալ. յայսմ հետէ ցչորրորդ զարմ մի՛ իշխեսցեն ամուսնութեամբ զուգիլ, ապա թէ ոչ՝ նզովեսցին ի մէջ և ինքեանք տացեն պատասխանի Աստուծոյ ի մեծութեան նորա դատաստանի »:

Այսպիսով Հայաստանեայց Եկեղեցու հիմնական կանոնը հրամայուում է հինգ դար շարունակ և յետոյ: Մեզ մնում է այժմ պարզել թէ Բնչ է այդ « մինչ և ի չորրորդ ծնունդ » խօսքերի իմաստը:

ուածքներ շատ ունի: Ոմանք էլ ունին « ցհինգերորդն մի իշխեսցէ », այսինքն որ հինգերորդք կարող են պատկուել, այս ևս կարելի է ուղիղ համարել.

չհասութեան արգելքը զնում էին այն աստի-
ճաններում, ինչ աստիճաններում ցեղակից-
ները «դժ» էին համարուում: Ուրիշ կերպ
ասած, այն անձինք, որոնք ազգականներ էին
համարուում ժողովրդի մէջ, չէին կարող պը-
սակուիլ:

Յայտ է որ Բիւզանդեան եկեղեցում չհա-
սութեան կանոնն օրըստօրէ է զարգացել, մինչ-
դեռ Հայոց Եկեղեցում մի և նոյն կանոնն է
կրկնուում: Տեսնենք արդեօք մեր մատենա-
գիրները միջոց չեն տալիս որոշելու Հայոց
կանոնի որպիսութիւնը:

Մովսէս Կաղանկատուացին պատմում է, որ
Բ. դարի կիսում «լինի առնակնութիւն իշ-
խանացն Աղուանից: Վարազոյ՝ Վախտանգայ
որդի, թոռն Վարազմանայ, զթոռնակիցն իւր
Վարդանուհին արար իւր կին, և Տէր Մի-
քայէլ տարազրեալ զնա թէ մի՝ յանդգնիր
առնել զի թոռունք էք»:

Իշխանը չէ լսում և յենուելով Վրաց Կա-
թողիկոսի ապօրինի թոյլտուութեան վրայ,

պսակուում է: Միքայէլ Կաթողիկոսը ժողով
գումարեց Մաքենոցաց վանքի առաջնորդ Սո-
ղոմոնի (յետոյ Հայոց Կաթողիկոս) հետ և
նզովեցին Վարազոյի տունը: Պատմիչն ասում
է որ անմիջապէս «հասանէին Տաճիկք, և ի
զոգ մօրն փողոտեցին սրով, և զմիւս որդին ձի
տարեալ սպան»¹:

Թոռների ամուսնութիւնն այնքան ծանր
յանցանք էր, որ ըստ երևոյթին նման պատ-
ճառներից ստիպուեց Սիմոն Կաթողիկոսը
ժողովով նորոգել վերոյիշեալ կանոնը: Առ-
հասարակ Աղուանից երկրում ազգաշաղախ
ամուսնութիւնք յաճախ էին պատահում, որ-
պէս տեսնում ենք Լ. դարի վերջերում պա-
տահած անցքերից: Նոյն պատմիչն ասում է,
(II, 18):

«Բնդ այսոսիկ ապա ժամանակս տարօրէն
խառնակութեամբ զլիաւորք աղբաշաղախ Աղ-
ուանից աղծպիղծ եղեալ, նախ՝ թագաւորազն
տէրն Կողթայ տունն, ապա յԱրշակաշէն դա-

1. Պատմութիւն. Պարիզ II, Ժ Գ:

Լառի երեք տուն դաստակերտացն՝ ճնշմեայն,
Մամշեղուն և Կուր դետոյն յայնկոյս՝ տունն
Հեղերւոյ. և յՈւտի դաւառն ի Գիս՝ Վարազ—
Փերոժի տուն, որ զաքնար ունէր պատիւ, և
Վարաժանու սպասատունն, որ յԱրաժականն
նստէր, և Տուերակու տունն: Զսոցա ամուս-
նութիւնն երանելի հայրապետն Ուխտանէս
անիծիւք փակեաց. և անդարձ լիալ ի դտեալ
չարեացն՝ ամենեքին առ հասարակ բնաջինջ
եղեալ սատակեցան յերկրէ»:

Այս տեղից երևում է արդէն, որ Հայոց ե-
կեղեցին մեծապէս մաքառում էր ազգախառ-
նութեանց դէմ: Թոռնակիցների ամուսնու-
թիւնը մինչև անգամ իշխանների մէջ արգել-
ուում էր և հակառակ դէպքում նշուում:
արդ ուրեմն որ աստիճանն էր թոյլատրուում:

Թոռնակիցների պսակն ըստ Հռովմէական
օրինաց չորրորդ աստիճանումն է. վերև տե-
սանք, որ հակառակ դորան Ներսէս Բ-ի կա-
նոնն ասում է թէ «զչորրորդն ապաշխարեսցէ».
այլ և եթէ մեր նախնիք ըստ Հռովմէական

Թուարկութեան կանոնադրած լինէին, Աղուա-
նից Վարազոյ իշխանին չէին նշովել, կամ մի-
այն ապաշխարանք կնշանակէին ըստ Ներսէս
Բ-ի: Պարզ է ուրեմն որ Հռովմէական հաշիւը
մեզ պէտք չի գալ: Պէտք է ուրիշ հաշիւ
որոնենք:

Զ. դարից ունինք Աբրահամ կաթողիկո-
սի մի թուղթն,¹ որ թէև փոքր ինչ մութ է,
սակայն բաւական պարզում է մեր հարցը:
Այն տեղ կարդում ենք Մովսիսական օրէնքի
բացատրութեան մէջ՝ «Հրաժարեցոյց յառա-
ջին ազգէն և ապա յերկրորդէն, և հասեալ
յայն՝ զոր մէք խորթս կոչեմք՝ և ասէ՝ մի՛

1. Առ Մխիթ. Գօշի. Դատաստ. Ս. Էջմիածին.
1880. էջ. 219: Գօշն ունի և իւր բացայայտութիւ-
նը, սակայն միայն ըստ Մովսիսական օրինաց անձ-
նական հետեւաբանութիւն է, որպէս ինքն է ասում
(տես. էջ. 225-229): Ամբողջ գրութեան առ հա-
սարակ մասնաւոր՝ կամ նոր ոճով ասած՝ գիտնական
և ոչ եկեղեցական՝ ուսումնասիրութիւն է, ուստի
և քիչ կապ ունի Հայոց եկեղեցու սկզբանց հետ:

յայտներ զի համհօրեայ քոյր քո է: Եւ ապա յետ ոչ սակաւ բանից եւ զարմանալոյ արժանի իմն նշանակէ. քանզի իբր ասաց թէ համհօրեայ քոյր քո է, դարձեալ երկրորդէ այսպէս թէ՝ զառականս կնոջ եւ զգտեր նորա — որ լինի մին կին եւ միւսն խորթ, — մի՛ յայտնեցես եւ զգտար ուստեր նորա — այսինքն է՝ զխորթին, — եւ կամ զգտար գտեր նորա մի՛ առնուցուս, քանզի ամբարշտութիւն է: Ապա վերադոյն քան զայս նշանակէ, «յ շոյն մեղ երբեք ազգ իւրէն ըստ յառաջ յայտնագոյն է առնելոյ մեր, զառականս գտեր ուստեր քոյ կամ գտեր գտեր քոյ մի՛ յայտնեցես:

Բայց մի՛ ոք կարծեսցէ զասացեալս ի վերայ ծնողին միայն, այլ եւ որք ի նմանէն. քանզի այս կատարեալ յիմարութիւն է. քանզի ոչ ուրուք եղբայր առանց հօր եւ կամ քոյր, այլ թէ եւ հօրաքեռ որդի եւ կամ մօրաքեռ, ասինքն եւ ազգայնացիքն մի եւ նոյն է եւ որք ոչ: Զի որպէս ասանքն եւ երկեք եւ երկր ազգ ասեն, այսպէս եւ քօրքն եւ կամ այլ ց ասենքն ասանքն:

«զգն եւ երկրորդն եւ երրորդն եւ ասորք ազգ ասեն»:

Այս տեղից արդէն տեսնուամենք որ Աբրահամ կաթողիկոսը 608-թուին եւ յետոյ հրամայում է թէ իւր բոլոր եպիսկոպոսներին եւ թէ Աղուանից (?) կաթողիկոսին՝ պինդ պահել առաքելական կանոնադրութիւն, որ հաստատուած է վերստին Ս. վարդապետների վրձնով ըստ որում եւ բացատրում է որ չորրորդ ազգը պէտք է երկու կողմից զոյգ զոյգ հաշուել, որ կլինի 8 աստիճան: Մինչեւ անգամ Մովսիսական օրէնքի վրայ իրաւունք ունի յենուելու, վասն զի այն տեղ ասուած է:

«Ջառականս կնոջ եղբօր քոյ մի յայտնեցես, զի առականք եղբօր քում են: Ջառականս կնոջ եւ զգտեր իւրոյ մի՛ յայտնեցես: Զգտար ուստեր եւ զգտար գտեր նորա մի՛ առնուցուս՝ յայտնել զառականս նոցա, զի ընտանիք քո են. ամբարշտութիւն է»:¹ Իսկ այս կլինի՝

1. Ղևտ ԺԸ, 16:

Մխիթար Գօշն Կս երկու կողմերից է հաշուում

ա	բ	գ
եղբայր 0	եղբայր 0	կին 0
	դ	ե
	ուսար 0	դուստր 0
	զ	է
	դուստր 0	դուստր 0

Եթէ ա. առնէ զ.ին) այդ արդէն աստի-
ճաններով հաշուած՝ կդառնայ չորս, առա-
ւել ևս հեռու, եթէ է.ին առնէ: Ուրեմն
Աբրահամ կաթուղիկոսը չէր կարող «ազգ»
«զարմ» «ծնունդ» բառերը միական աստիճան-
ներ հասկանալ, ապա թէ ոչ Շահապիվանի
Ժողովն ևս չէր կարող արդէլեւ թէ «զջերմ»
հարազատի և զազգականի զկիս ոք մի՛ իշխես-
ցէ ուսել ի կնուրձեան: Այլ և Ներսէս
Սեծը չէր արդէլեւ նուրն առնել, որ հօրեղ-

չորս չորս, թէև Մովսիսական օրէնքին հետեւելով՝
պահասեցնում է և ներում չորս և երեք, երեք և
երեք ևն:

բօր որդու կինն էլ է, * այսինքն չորրորդ աս-
տիճանում: Սակայն ինչպէս էլ լինի՝ կաթու-
ղիկոսի խօսքերը ցոյց են տալիս, որ նա երկ-
երկու է հաշուում, այսինքն մէկ կողմից չորս
և միւս կողմից չորս:

Ահա այսպէս հասկանալի է դառնում և
Ներսէս Բ-ի խօսքերը թէ «երրորդն» մեկնես-
ցին», այսինքն «երրորդ» բառը յօդնակի դարձ-
նելով՝ լինում է երկու կողմից երկու «երրորդ»
ազգերի ամուսնութիւնը: իսկ եթէ հռովմեա-
կան աստիճաններով լինէր, երրորդ աստիճա-
նում կլինէր, եթէ եղբայրն ուզէր եղբօր աղ-
ջիկը. բայց այդ ոչ միայն աներեւակայելի է,
որ պատահէր չայոց Եկեղեցում, այլ և չէր
լինիլ «երրորդն»:

Աստ այսմ ազգականութիւնը վերջանում
է առններով և յետոյ ուրեմն կարեն պսակ-
ուիլ կողները: 1 Բայց որովհետև Եկեղեցին ունի

* Փաւստոս. IV, ԺԵ.

1. Սինչև այժմ էլ Ղարաբաղում ասում են՝
«կողներն իրար առնում են»:

նաև մեղմացուցիչ աստիճան՝ կանոնից սակաւ հեռացողների համար, ուստի առները՝ կարծես սակուին միմիայն ապաշխարանօք:

Այդ ասում է և Աբրահամ կաթողիկոսը թէ՝ «բայց եթէ արեան յարիւն ոչ տաս խառնել որ միշտ անոն մեջն ընդանալու արարաւ ընդ մեզնիս և արարաւ ընդ մեզնիս և արարաւ ընդ մեզնիս»:

Ուրեմն որքան հեռու լինի ամբասնութիւնն ազգախառնութեան հետքերից, այնքան աւելի արդար կլինի պսակը: Սակայն անհնարին է այդպէս միանգամից վերացնել ժողովրդի վատ կրքերն և ճշմարտութիւնը յանկարծակի արմատացնել: Ուստի և ասում է:

«Իսկ յանդգնելոցն և պատերազմասիրաց ընդ

Ներսէս Բ-ի Զ. կանոնը թէ՝ «վասն երկրորդաց որ՝ եթէ թողցեն՝ Ժ. ամ արտաքոյ և Ն. ընդ օրինօք Եկեղեցւոյ», նոյնն է ապացուցում որ չի կարող եղօր և քրոջ ամոսնութիւնը լինել:

2. «Առն» բառը ցոյց է տալիս որ դժբաւ ևս կարող են եղել դիւրաւ իրար առնելու:

Հոգւոյն Սրբոյ՝ Բան Կանոնին դար Երանելի Հարց ի Քրիստոս հասարակեալ է և միշտ ցայժմ լինի պատշաճ անշնորհի պատճի, նոցա զայս աւանդեացես—սկիզբն ի հինգերորդէն յառաջ»:

Ուրեմն ազգականութեան մերձեցողների համար սահման է դնում որ հինգերորդ «ազգից» դէպի առաջ և ոչ թէ դէպի յետ՝ ամուսնութիւն թողլատրեն, «քանզի որ յանձնեցն Բան Կանոնին ինչի էր անկանելի այնց ողորմութիւն արարեալ զսահմանն մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է, որում տեղեակ է և քո սրբութիւնը»:

*. Տես. և Բարսղի ՄԺԵ. կանոնը. «Եթէ դք յիւր արեան և ի մերձաւորէ խնամութիւն առնէ մինչև ի չորրորդ և ի հինգերորդ ազգն, պսակն անվաւեր լիցի և պսակադիրն լուծցի» Եւ ՀԱ. «Եթէ դք առնու կին ի մերձաւոր արեանէ իւրմէ մինչև ի վեցերորդն և եօթներորդն, նզովեալ եղիցի, և մեկնեացեն ի միմեանց առաջնորդքն և վասն պըսակին անարգելոյ ճ. դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին» Ինչպէս երևում է նոյն կանոններն են եղել նաև Կապադովկիոյ և Ասորոց եկեղեցիներում:

Արդ քանի որ եկեղեցին մանաւանդ Հայաստանեայց Եկեղեցին, Բաղարշապէս չէ ուզում սրբութիւն հաստատել ժողովրդի մէջ, այլ համոզելով, դաստիարակելով և կրթելով, ուստի միջոց է տալիս իւր սուրբ կանոնին հակառակողին, որ հետզհետէ զղջայ և քաւէ իւր կանոնազանցութիւնը: Վասնորոյ և առնելի ամուսնութիւնը չէ արգելում, երբ ուրիշ ելք չկայ, բայց ապաշխարանք է նշանակում, որ դրուում է ըստ կարողութեան և հանգամանաց (նուիրատուութեամբ յօգուտ եկեղեցու, դպրոցաց և այլ հաստատութեանց, ուղորմութեամբ յօգուտ աղքատաց, եկեղեցի յաճախելով և աղօթելով և այլն): Ահա այս է արտայայտում Ներսէս Բ-ի կանոնը թէ՛ «զտրորորդն ապաշխարեսցէ»: Այս թոյլտուութիւն է ընդ առաջնաբանոյ, վասն զի Հայոց Եկեղեցին կտրական կանոն չէ դնում կենսական հանգամանքների մէջ ժողովրդի բուռն և հրապուրական կրքերի դէմ: Այս ապաշխարանքը զգուշութեան միջոց է, որպէս զի ա-

ռաքելական և Շահապիվանի կանոնը չխախտուի և երրորդաց մէջ հեշտութեամբ ամուսնութիւն չպատահի:

Եկեղեցին դատապարտում է մեղսագործութիւնը, սակայն ոչ թէ բացէ ի բաց արգելում է մեղք գործել, քանի որ այդ անկարելի է կատարելապէս սխալական մարդու համար, այլ զղջալու և ապաշխարելու միջոց է տալիս, որպէս զի կարենայ հետզհետէ դաստիարակել նոցա: Սիմիայն հիմնական սկզբանց դէմ մեղանչող լրբերին է, որ բանադրում է և դուրս ձգում եկեղեցուց, մինչև որ արտասուներով յետ դան իւրեանց ընթացքից:

Մոյնն է և ամուսնութեան մէջ. մեղք գործող կանոնազանցը պէտք է ապաշխարի, երբ որ նա անկարող է չգործել այդ: Եկեղեցին էլ աղօթում է նորա համար, որ զօրանայ և ճշմարտութիւնը ճանաչէ: Սակայն թոռնակցութեան սրբութիւնը պղծողին ուղղակի նզովում է:

Հայաստանեայց Եկեղեցու չհասութեան կա-

նոնը կրկնում է և միջին դարերում ըստ ուրում Ներսէս Շնորհալին գրում է. «Մի ոք համազգեաց՝ որոց արեան մերձաւորութիւն իցէ, պսակ օրհնութեան դիցէ, այլ մինչև ի յերկուց կողմանցն զչորրորդ ազգին զլիաւորութիւն կատարեալ ունիցին»:¹

Ս. Շնորհալին վերստին հրամայում է այն, ինչ որ նախնիք հրամայել էին: Այդ կանոնն էական է չար կրքերի դէմ, ուստի և ամենից շատ կրկնութեան կարօտ է:

Բայց ահա ռովմէական եկեղեցին Ի. դարից սկսեալ չափազանց խստացրեց իւր արդելքն: Հին գերմանները պահանջում էին որ երկու կողմից երեք երեք ծնունդ հեռու լինին պսակողները, իսկ Հռովմէական եկեղեցին թողեց հին Հռովմէական հաշիւն ըստ աստիճանաց, սկսաւ թուել զոյգ զոյգ և արդելեց մինչև եօթներորդ ազգը² այսինքն 14. դ

1. Ընդհ. էջ. 84.

2. Այդ եղաւ Թ. դարում և իւր վերջնական ձևով կանոնագրուեց Նիկողայոս Բ-ի օրով 1058 թուին.

աստիճանը: Այս արդէն չլսուած արգելք էր, որ կար Ս. Շնորհալու ժամանակ և պահուեց մինչև ԺԳ. դարի սկիզբը: Միայն 1215 թուին Խննդկենտիոս Գ. վերացրեց հինգերորդ, վեցերորդ և եօթներորդ ազգի ամուսնութեան արգելքը, թողնելով միայն չորրորդ ազգի, այսինքն 8-դ աստիճանի սահմանը: Նա այդ աւաւ Լատերանի 4 դ ժողովով, (կանոն Ժ.) — այն ևս դործնական դժուարութեանց պատճառով: Այդ ժողովը թոյլատրում է նոյնպէս ամուսնութիւնը կողների, կամ մի կողմի և մի խորթ թէ հարազատ ծոռնի մէջ: Այս կանոնով է վարուում Հռովմէական եկեղեցին մինչև այժմ:

Արդ՝ տեսնում ենք որ Ս. Ն. Շնորհալին ամենևին չէ հետևում այդ արևմտեան խստութեանց և պահպանում է իւր եկեղեցու մեղմ կանոնը: Հարկաւ, որքան պահպանուի ազգակցական սէրն առաւել հեռաւոր ցեղակիցների մէջ, այնքան լաւ է և համաձայն է քրիստոնէական վարդապետութեան, սակայն Հայոց

Եկեղեցին չէ տարածում իւր արդեւքն աւելի քան ծոռների աստիճանն, որոնք ամենուրեք մերձաւոր ազգականներ են համարուում:

ԺԳ. դարում պատերազմական խառնակութեանց հետեւեց մի անկեալ վիճակ, այնպէս որ «կարգ ամուսնութեան սուրբ օրինացն բարձաւ, և հեթանոսօրէն արիւն ընդ արեան խառնէին, զազգականս առնելով, և զորս կամէին թողուն, և զորս կամէին առնուն . . .»: 1 Կոստանդին Ա. կաթողիկոսը տեսնելով այդ խառնակութիւնը, ժողով գումարեց Ստում 1243 թուին և քննելով հանգամանքները, հրամայեց առանձին կոնդակով:

«Ձպսակն ընտրութեամբ արասցեն, վեց ծննդովք հեռացեալք յազգակցութենէ արեան»: 2

Առաջին անգամ աչքի է զարնում ընթերցողին, որ իբր թէ Կոստանդին Ա. արդեւքները խստացնում է, սակայն իրօք այդպէս չէ:

Նա նոր կանոն չէ ուղղում դնել և իւր կանոնների համար շեշտում է՝ «սահման չափաւոր և դիւրագործ՝ քաղեալ ի կանոնաց և ի հրամանաց Հարցն սրբոց, ի պէտս եկեղեցականաց և աշխահականաց»: 1 Ուրեմն Կոստանդին հրամայում է վերստին նոյնն, ինչ որ կանոնադրել են իւր նախորդները: Յայտ է որ այդ «վեց ծննդովք հեռացեալք» խօսքերն արտայայտում են նոյնն, ըստ որում մէկ ծրնունդ են ծնողք, միւս ծնունդ են պսակուողներն և մէջ տեղը մնում է չորս ծնունդ՝ այսինքն՝ որդիք, թոռներ, ծոռներ և առներ:

Այսպէս է ասում և այդ կանոնները բերող Վարդան մեծը. «Զի չորս ծնունդ ի մէջն է ըստ չորից տարերց կատարման: Եւ առաջին ծնողն, ուստի յառաջ եկին չորս ծնունդքն. և հինգերորդն՝ որ լինի խնամութիւն. լինի այս վեց ազգ»:

Ահա այսպէս պահպանուում էր ազգական-

1. Կիրակոս. ԼԹ. 2. Անդ. ԽԱ.

1. Կիրակոս. Խ.

ների չհասութեան կանոնը անցեալ դարերում:
Այդ վերջին հրամանից յետոյ զանազան վար-
դապետներ չեն ելնում նախագծուած սահմա-
նից:

ԺԳ. դարի սկզբում Եսայի Նչեցին դնում
է առ Տէր Մատթէոս եպիսկոպոսն Ատրպա-
տականի գրուած թղթում Ս. Ներսէս Շնոր-
հալուն խօսքերը բառ առ բառ ընդօրինակե-
լով: ¹ Սմին նման կրկնող է հանդիսանում
նոյն ժամանակ ապրող Յովհան Երզնկացին
(† 1326): ² Այդ է պնդում ու այդ կանոնին
է յարում և Յակովբ Արիմեցին ԺԳ. դարի
վերջերում:

Այս կանոնն է ճանաչում և Ս. Գրիգոր
Տաթևացին, ³ ասելով. «Իսկ օրինացն ազգն որ
են խնամիքն, և բանականն որ են մարմնա-
կանքն, ոչ լինին խնամիք մինչ ի Գ. ծնունդն»:

1. Ճոթբաղ. 1861. էջ. 207.

2. Սինոդի կանոնագիրք, կանոն ՌՇԼԵ.

3. Հարցմանց գիրք. էջ. 612.

Քսո որում և յարում է դորան Ս. Ն. Շնոր-
հալու պատճառաբանութիւնը:

Ս. Գ. Տաթևացին յիշում է և Խօթն պոր-
տի տեսութիւնն, որից երևում է որ այդ ժո-
ղովրդական կանոնը շատ հին է և այդ է եղել
առաջնորդող սկզբունք: Խօթն պորտը նոյն է
թէ Խօթն աստիճանն, որից յետոյ ամուսնու-
թիւնը թոյլատրուում է: Հայ ժողովրդի կանո-
նական այս գեղեցիկ բանաձևը պէտք է պա-
հել իբրև ազգային արայայատութիւն, քանի
որ «աստիճան» բառը նոր է.

Գ. Արդ՝ չհասութեան կանոնն արգելում է
որդ. ոց, թողանց և ծողների կամ թողնիա-
ների պսակն: Իսկ ծողների որդիք, այսինքն
առները միայն մեղմացրած արգելք ունին.
լաւ է թէ դոքա ևս ազգականութեան սերը
պինդ պահէին, բայց եթէ անկալող գտնուին
զսպելու իւրեանց կրքերն, այն ժամանակ կա-
մուսնանան, միայն թէ լաւ գիտենալով՝ որ
այդ աստուածահաճոյ չէ և ուրեմն պէտք է
ուրիշ բարեպաշտական զոհաբերութեամբ, ա-

ղօթքով և բարեգործութեամբ քու ես իւրեանց յանցանքը՝ սիրադրուժ կեանքով չարաբաստիկ չլինելու համար:

Ըստ այսմ:

Ծնողք

0

ա 0

եղբարք

0 բ

դ 0

թոռներ

0 զ

ե 0

ծոռներ

0 զ

է 0

առներ

0 ը

թ 0

կոռներ

0 ժ

(կամ ձագթ
թոռինք):

Թ. և Ժ. կարող են ամենայն տեղ թոյլատրուիլ: Թէև այստեղ ևս քահանան պարտաւոր է յիշեցնել քարոզով որ առաւել աստուածահաճոյ կլինէր, թէ տարբեր ընտանիքներէր լինէին ամուսինները: Ի. և Ը. կարող են միայն անելանելի հանգամանքներում ամուսնանալ, բայց ընդ ապաշխարանօք, նոյն կանոնին կենթարկուին նաև Ի. և Զ. նոյնպէս և Է. և Ը. ամուսնութիւնք այսինքն մէկ դժի առնը միւս դժի ծոռնի հետ, թէև այս առաւել ծանր է:

Վերընթաց և Վայրընթաց գծերում ի հարկէ՝ ոչ մի կերպ թոյլատրելի չէ: Թոռնակիցները ամուսնութիւնը նդովում է և չի կարող վայելել, չի բողբոջիլ ինչպէս մեր Ս. Հայրերն ասում են: Այդպիսի պսակներն անվաւեր են և պսակադիրն պէտք է կարգալուծ լինի: Սոյն կանոնին է ենթարկուում նաև ծոռները ամուսնութիւնը:

Խորթութեանց մէջ էլ մեր նախնիք ոչ մի տարբերութիւն չեն դրել. այնպէս որ ոչ մի

ակրորներ չկայ կանոնը մեղմացնելու խորթութեանց հանգամանքներում: Նոյն աստիճանները մնում են նաև խնամութեանց նկատմամբ: «Եւ որպէս ի մէջ արենաղբացն ոչ լինի խնամութիւն մինչև ի չորրորդ ծնունդն Նոյնպէս և ի մէջ խնամոցն ոչ լինի այլ խնամութիւն մինչ ի դ. աղբն»: ¹ Վերջապէս «մինչի դ. ծրնունքն է արգելքը հոգեոր ազգականութեան (սաւազանին ծննդեամբ) համար, մինչդեռ որդեգրական հոգեոր ազգականութեան մէջ ոչ լինին խնամք մինչև ի կրկին ծնունդն»: ² այսինքն միայն երրորդ ծնունդն է թոյլատրելի, իսկ երկրորդն ապաշխարելի:

Այս կանոններն արդէն վերջնականապէս որոշում են հաստատեան աստիճանները: Միայն թէ մեղմացուցիչ ապաշխարանքը խնամութեան մէջ դուրսէ տուելի կարելի լինի թեթեւացնել, քան թէ բուն ազգականութեան մէջ: Եւ եթէ Լուսաւորչեան աթոռի առաքե-

լական դահակալը կամենայ հրամայել, որ հոգեոր վարչութիւնք թոյլատրեն առնելի ամուսնութիւնն ընդ ապաշխարանօք: ¹ Ըստ Հայաստանեայց եկեղեցու կանոնական իրաւանց, այն ժամանակ դորանից պակաս աստիճաններում անխուսափելի ամուսնութիւնք կախուած կմնան միմիայն Հայրապետական բարեհայեցողութիւնից:

Իսկ այբպիսի անխուսափելի դէպքեր կլինին միշտ, որոնցից իւրաքանչիւրն ևս կունենայ իւր մասնաւոր և շնախառնեալած պարագայք՝ կարօտ բարձրագոյն իշխանութեան նորանոր կըշառագատութեանց, թէ արդե՞ք չէ տուժում Եկեղեցու կանոնական սկզբունքը: Հայրապետական բացառիկ թոյլտուութիւնք կունենան և իւրեանց կարեւոր բացատրութիւնք, որոնք օգտակար և կրթիչ կլինին թէ ամուսնացողների և թէ առ հասարակ ժողովրդի համար: Հար-

1. Այդ թոյլատրելը կախուած է իւրաքանչիւր Հայրապետի այն վստահութիւնից, որ նա տածում է դէպի հոգեոր վարչութիւնք կամ Ս. Սինոդը:

1. Ս. Տաթևացի. անդ. էջ. 611. 2. Ա. 74.

կաւ այդ թոյլտուութիւնը կիրականանան ա-
մուսնացողներէ երկիւղած նուիրաբերութեամբ
յօգուտ եկեղեցու և աղքատաց ըստ Հայրա-
պետական համաձայնութեան, որոնք միշտ
կապուած կլինին եկեղեցի յաճախելու և ա-
ղօթելու պայմանի հետ: Մինչդեռ ուղղակի
ըմբոստ կանոնադանցները* կատարուին ըստ
կանոնադրական պատժական սկզբանց:

Հայրապետական թոյլտուութեան իրրեւ հա-
կիրճ և դեղեցիկ օրինակ աւելորդ չի լինիլ եր-
կարել Յփրեմ կաթօղիկոսի կոնդակը: Ահա-
ւասիկ.

«Թուղթ առ Դէտն Տփլիսու Ներսէս Սրբա-
զան Արքեպիսկոպոսն:

Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ ևն:

Լիութեամբ շնորհաց ամենաաւուրբ Հոգւոյն
և քահանայապետական սիրոյ և աղօթից ձօն-

* Հատ անգամ գիմադրութիւն կը տեսնուի նաև
այն մարդիկներէն, որոնց բուն պաշտօնն էր կրօնա-
կան—բարոյական դարգացման սպասաւորելը՝ Սիօն.
1875. էջ. 157 (Նամակ Մ. Վ. Մուրաթեանի):

մամբ՝ առաքեմք զողջոյն Փրկչական ի զօրա-
նալ քեզ, սիրելւոյ և հարազատի օրդւոյ Մե-
ծի Գահոյս Ս. Էջմիածնի՝ Ներսէս զիսնադարդ
Արքեպիսկոպոսիդ, կայսերականամ քաղաքիդ
Տփլիսու, և մնալ յաւերժ ի կեանս խաղա-
ղուսա՝ ի մեր սրտի բախտնս բազում ամէն:

Յերեսնեակն պատկաւորին տարւոյ՝ դրոշ-
մեալն ի քէն դիաւաւորութիւն բանից ի քար-
տի անդ վերածանեալ ի մէնջ եղև ի նորում
ամսի տարւոյս, որով և ծանուցաւ իսկ ժայ-
ռամատոյց խնդիր ձեր յազադս յարդելի կենալ
Մանուչարի Դումանով դստեր, զոր խօսեցեալ
են ընդ ազնիւ Հեղիմ աղայի օրդւոյ պարօն
Զաքարիայի:

Արդ ուրացի ապաքէն աստանոր լացողն
ղբաղմաց, թէ վեհ է ինձ խնդրոց յաջմէ և
յահեկէ՝ քանզի այն ինչ բանք են կնքողաբար
ի կանոնս հարցն սրբոց ի սակս այսքանեաց
հաշուոց ճուղից, յայտնի իմն է յօգուց ա-
ռաւել սիրելւոյդ և որ ինչ առաջիկայ անձ-
կութիւն են տեսարց դստերաց, բացաւիայլ ևս

է. ըստ որում աշխարհ թափարթաղար պատահմամբ ուստի խոհեմաբար տեսանի յիմաստասիրութիւն Մեծանորեայ. յասելն թէ՛ «դուստր հարսնացու թէ և ինչ ոչ խօսեացի զանձնէ, լռութիւն նորա բազմաստղս է: Ոչ բաւիցեն հարիւր աչք Արգոսի զգուշանալ ի պահպանութիւն Յովայ, իբրեւ զերինջ կայտառելոյ ի պատրանաց Ներսէսի»:

Արդ՝ որովհետեւ կոյսն եղեալ ընդ չափ ըստ առաքելոցն՝ և վտանդ ևս ի վերայ կայ, և հաստատեալ է ծնողն ի սրտի իւրում, վասն ամենայնի պատճառաց, և մեք հայելով ի հանգամանս ամենայն, ի վիճակն ի ժամանակն ի յարմարութիւն և ի յօժարութիւն կամաց առնելեաց և ի խնդիր ձեր սիրելութեան և ազնիւ կնեաղին, ներելով յարիմք առ հրամանն՝ լինել լրումն կամաց ձերոց և որոց են առ այն իղձ խորհրդոց, ընտանեացն տսեմ՝ նշանաւորաց:

Այլ մի՛ վրցի զանց առնել ըստ կանոնաց զնորք Մօրն Նկեղեցեաց նայեցեալ լինելոյն

իրականութեանց և զօրութեան առաջադրաց այնմ մանուսնոք չափմամբ չափելով զիւրեանց մեծանունութիւն և պատիւ՝ ծանիցեն ևն:

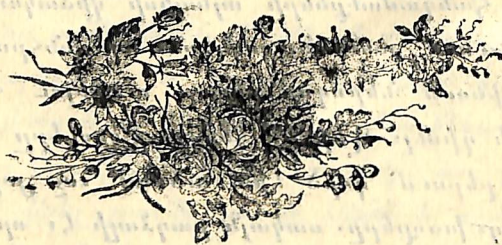
Ողջ լիւր Նին շնորհօք, որ և մնամք աղօթութանուէր վասն ամենեցուն և բարօրութեան ձեր ցանկացող

Կաթուղիկոս ամենայն հայոց
Վշապի Նիկիմ:

Այս արդէն շատերից մի օրինակ է՝ թէ ինչպէս էին վարուում հայոց Կաթուղիկոսք, երբ հանդամանքների այնպիսի վիճակում էին զանաւում ամուսնացողներն, որ անհրաժեշտ էր լինում ներողամտաբար ուղղելու հնարների գիմը: Վերջին Կաթուղիկոսները նման դեպքերում գործ էին ածում «ոչ յօրինակ այլոց» խօսքերը՝ սակայն բաղձալի է, որ միշտ յիշուին թէ այդպէս ներողամիտ լինելու պատճառներն և թէ կանոնադասնութեան թեթեւեցիւ ապաշխարանքներն, որոնցով կարողանում են սիրալոյզ ամուսիններն ամուրբուել խոյս տալ վերջնական կորստից, զլջալ և պատ-

ափրանապահութեամբ բարեկեցիկ լինել Հայոց
Եկեղեցւոյ աստուածային շնորհներն ասի:

«Բայց՝ այսոցիկ բարւոյ աւանդութեանց հա-
կառակեղոյ առաջնոց հարցն սրբոց՝ ոչ այլ ինչ
է՝ պատճառս քան թէ տղիտութիւն և խնո-
րէն անձնահաճ կամապաշտութիւն՝ որք ոչ
տեսին զառաջին պայծառութիւնս մինչ ողոր-
մութեամբ Տեառն լի էր երկիր » *

Տպուածէ՝			ՈՒՂՂԵԼԻԻՒՄ	Պարգաւուէ՝
Էջ.	Կոշ.			
4	1	ներքեւից	պծէ	պղծէ
80	10	վերեւից	ի զըսա	և ըսա
88	ծանօթ.	ամուսնանա- լու նման		ամուսնալուծ- ման
89	"	գաղթականու- թիւնները		գաղթակող- թիւնները
101	9	վ.	միացեալներէց	միացեալ- ներէց
100	4	ն.	սիրոյ վերայ	սիրոյ
103	7	վ.	յարարերու թիւամբն	յարարերու թիւնն
	2	ն.	անձնական պա- հանջութիւն աւելի և աւելի շահերը	անձնական շա- հերը պահան- ջութիւն աւելի և աւելի շատա- ցնել
104	6	վ.	շնորհումն	շնորհած
106	5	ն.	սովորութեանց որոնք	սովորութեանց պատճառով Գորան ապացոյց և մերս Հայրե- րն որոնք . . .
113	11	վ.	կրկնում	կրկնուում
114	7	ն.	իւրոյ	իւրոյ ունեւոյ

116	5	վ.	ծան. բաւական	բառական
122	6	ն.	նշովում	նշովումում
123	2	վ.	նշովել	նշովիլ
126	1	ն.	արդեւել	արդեւիլ
128	ծանօթ.	2		
132	1	վ.	կրկնում	կրկնումում
139	8	ն.	նշովում	նշովումում
142	10	վ.	երկարել	երկել
143	8	վ.	վերածանեալ	վերծանեալ
,	6	ն.	խնդրոց	խորոց
144	3	վ.	Մեծանդրեալ	Մեծանդրեալ
,	5	»	բաղմախոշ	բաղմախոշ
,	8	»	նկարէսի	նկարէսի
,	10	»	վառնդ	վառնդ

4m

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0596884

